

НАША КУЛЬТУРА

НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК
присвячений вивченню української культури

Головний редактор і видавець проф. д-р Іван Огієнко.

Адреса Редакції: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 т. 10, тел. 10-24-05. Конточкове ПКО ч. 5880. Рукописи для аренду мусить бути написані на машині (або найвиразніше рукою). Зміна адреси 30 гр. — Передплатна в Україні: на рік 12 зл. (можна ратами), на піврік 6.50 зл., на четверть року 3.50 зл. За границею з Європою 15 зл., поза Європою 3 долари річно. Ціна примірника 1.25 зл., за границею 1.50 зл.

Рік II.

ЛЬВІВ, ЖОВТЕНЬ 1936 Р.

Номерна 10 (19).

КЛАСИЧНІ ОБРАЗИ Й СЮЖЕТИ В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

У кожного поета можна віднайти найбільш характеристичні для його творчості образи. В них, звичайно, відбивається найістотніша властивість його психіки. Так, для Франка характеристичний образ кінеменярів та образ духових велетнів, що змагаються з сумісниками (Іван Вишеньський, Моїсеї): з одного боку праця й змагання, як абсолютний імператив життя, з другого — боротьба з самим собою.

Серед поетичних символів Лесі Українки звертають на себе увагу старогрецькі образи не тільки своюю численністю, але й свою питомою вагою. Панівну роль відіграють у її творчості чотири класичні образи: Муза, Прометей, Ніобея, Іфігенія. Може ті, що наявність таких образів скочуть пояснювати зовнішніми причинами, напр. вимогами російської цензури, не будуть прив'язувати до них особливої ваги. Однаке добір образів у справжнього поета не бував випадковий. Поет, що творить із внутрішньої конечності, з такою ж внутрішньою конечністю вибирає й символи, що втілюють його почуття та ідеї. В доборі символів проявляється лайкранце сиримованість його творчого пориву. — Згадані чотири образи в творчості Л. Українки показують по основному розгляді, як дуже сконцентрована творчість Лесі Українки та ввесь її духовий світ: воини стали за вихідні пункти всієї творчої праці поетки, як проекція її найглибших думок. До них є звертається поетка раз-у-раз, даючи в різних постатях драматичних творів варіації образів Прометея, Ніобеї та Іфігенії. В тих чотирох образах корениться й проблематика її драматичних творів.

I. Муза. Проблема творчості.

У Лесі Українки зустрічаємо декілька креацій Музи. Насамперед Муза являється поетці в постаті, якої характеристичні риси відомі нам уже з Шевченкових творів. Шевченко мав для неї такі ніжні вислови: „о, чарівницічко моя“, „гориць ти, зіронько моя“, „моя порадоютько святая“. Під переможним чаром Шевченкового образу Лесі Українка й до своєї Музи звертається, як до „чарівниці милой“, про-

сила її зашалати „зорею мадо чною”¹, шукала в неї розвати та кликала до неї: „моя ти порада!” Холодна Музя псевдоінсичних поетів перетворилася під подихом Шевченкового темія: він зачарував у своєму слові й її надприродну сиау, й надземну красу, а одночасно вдіяв чудо, якого не вдалося вдіяти іншим поетам, а саме — надхнув образ Музи надзвичайним душевним темлом. Сталося це завдяки тому, що образ Музи з'явився в Шевченка нерозривно з такими емоціонально-насиченими образами, як образ матері та сестри.²

Цей ясний образ лагідної, усміхненої богині повторяється в Лесиних поезіях декілька разів: От у сні побачила поетка „богиню ясну фантазії”, що прийняла подобу „друга любого” й „на ллечах лиши барвисті крила мала”. (I, 33). Це „богиня легкокрила”, що „світ златистих зорій для нас відкрила”, „світове з'єднала з таємницею”, „вложила почуття в байдужий промінь зорі” (I, 67, 68), що „чарувала новою надією втомлені очі” та манила де раз туди, „де сіє одвічна краса” (II, 36, 37).

Але прийшов час болю, коли чарі тісі юної Музи вже не приводили до поетки. Коли Музя радить поетці співати пісень

„про війти весилії,
І речі хохаші,
Про першу весняну любов”.

око поетки дивиться десь у глибину, де тайтися біль. Тоді в відкошенні до Музи нема тісі безисередності, що так чарувала в Шевченка. хоча поетка почувається без неї самотньою (II, 4) та благас її, таче матір:

„Дай руку, притули мене до свого зона.
Тобі я віддаля усе, що мала,
Подай мені велику пораду” (I, 109),

третє богиня не стас для неї за добру, лагідну матір. Надто багато в цісі Музи надземних рис. Вона порадища, але „порадниця надземна”, а ще частіш „образенка, горда богиня”³.

Таким чином образ Музи розшилюється: первісний образ інтимного зближення до Музи-сестри відступає перед другим образом: Музя-владарки з обличчям могутньої й грозної богині. Часом поетка була б руда поєднати контрастові риси „чарівниці” та „гордої Музи” (I, 110), але мусить відчути прикру віддалу „гордої владарки”, що безжалісно вимагає служити їй та втішається піснею бранки. Під впливом її чарів поетка співає її шавіть те, „чого зроду пікому, навіть самій собі вголос казати не хотіла” та йде за нею в її „триумфальному ході”, співаючи: „Радуйся, ясна царине, бранка вітає тебе!” (I, 108). Але бранка бунтується, її гнітить почуття залежності, примусу її вона донорює Музі:

„Ты, музо инозора, не слыши
жено ветром твоїх очей бессмертных!” (I, 109).

¹ Леся Українка: Твори, т. I, стор. 82. За ред. Б. Якубського. Вид. „Буколосізка”, Київ. Цитую далі тільки з цього видання.

² Про роль образів — див. Я. Ярема: Дитячі переживання й творчість Шевченка, — в журналі „Українська Школа”, Львів, 1932, ч. 4—5.

Можливо, що генеза цього образу Музи, як грізного демона, має зв'язок із хворобою поетки, що мучила її звесь вік. Заміна річ, що пишучи про процес своєї творчої праці, поетка вживав таких характеристичних висловів: що її „попросту гальвашає якась *idée fixe*, якась непереможна сила“, що юрба образів не дає їй, хворій і виснажений, спати по ночах та „мучить як нова недуга“⁴, що в такі моменти „приходить демон, лютіший над усім недугами, і наказує їй писати“.⁵

Але виходячи від суб'ективних переживань, поетка обіймає своїм інтелектом проблему творчості в цілій ширині. Насамперед це проблема творчого дару, що стає джерелом страждань, а кініть глибокої особистої трагедії, що дає не тільки свідомість високого післанництва, але й почуття безсила супроти сурової дійсності.

Проблема творчих мук розроблена в драматичній поемі „Кассандра“. В основі цієї трагедії лежить старогрецький переклад про Аполона, що покарав віщунку за те, що не хотіла йому скоритися, таким чином, що відібрали її словам силу переконання.⁶ Пророчий дар доводить Кассандру з одного боку до вічного непорозуміння з оточенням, з другого — розбиває її кохання, вливає їй у душу гіркість, що позбавляє її — як каже О. Білецький — „найно-безпосереднього ставлення до життя“.⁷ Даремне намагається вона збудити творчий чин у своїх земляків, — замість того, щоб стати пересторогою, Її віщи саова сіють зневір'я. На цьому тлі переживає Кассандра низку таких зламів, яких не знає ні один із персонажів драматичних творів Лесі Українки. Це доводить її хвилинами до затрати віри в себе:

може
це правда, що слова мої отрути,
що й очі забивають людську силу!
Ослинути я хотіла б, занійти...
Ох, се було б таке велике щастя!» (VI, 170—171).

Трагедія Кассандри нагадує трагедію співця Антея з драматичної поеми „Оргія“, де розробляється тема ролі поета в житті поваленої нації. Повна внутрішньої сили, пепокірна й нещікунна Антесса Муза не хоче служити римлянам, не може знести уронення Геллади, та одночасно бачить, що не має сили задержати па пеядчій службі рідній країні талановитих греків, що шукають хліба й слави на дворі Мецената.

Варіацію теми про творчу трагедію мистця, що не знаходить зрозуміння серед громади, маємо в драматичній поемі „У пущі“.

Є в Лесі Українки й біблійний образ творчих мук — це образ Саула (ІІ, 73), що „Господь його карає відцім духом“. Але цей образ має замітні класичні риси, що стоять у зв'язку з чисто античною,

* Л. Старкіцька — Чернігівська: Хвилини життя Лесі Українки. „Літ.-Наук. Вістник“, 1913, X, 29.

⁴ Пор. Вергелій: „Енеїда“, ІІ, 246—247. Щікаво порівняти підхід до цієї теми у Франка (у збірці „Semper tiro“ — поезія під тим же заголовком та „На старі теми“, III).

⁵ О. Білецький: „Трагедія прауди“ — як вступна стаття до „Кассандри“: — Твори Л. У., VI, 137.

грецькою оцінкою мистецтва. Саул називає мистецтво „святым огнем“ (ІІ, 76), а про Давидову гру ось яку має високу думку:

„Що знатати всі славутні перемоги
Против одного руху твоїх рук?
Я тільки відів людей перемагати,
А ти самого дужа переміг“. (ІІ, 75).

Таке відчуття краси зроджене, власне кажучи, з класичного духа.

Врешті жасмо в Лесі Українки ще третій образ Музи — поезії, змальований у другій частині „Триптиху“ („Орфесово чудо“). В першому образі було багато молодечої наївності та широкого поривання, звідти безпосередність і ширість у відношенні до Музи. Другий образ становить антигезу до цього: тут життєвий досвід розкриває дійсність, яка причавлює своїм тягarem найкращий віщий дар, звідти поет і Муза стоять проти себе роз'єднані. Третій образ являється наче синтезом обох попередніх: тут поезія вийшла вже з купелів суворої дійсності, але не затратила здібності оживляти, обновляти, поривати за собою. Вона стає супроти дійсності з глибокою свідомістю своєї переможної творчої сили, при чому поет-віщуч почувається, як посій Духа Божого. Сила, що пливе з творчого надхвашня, творить чуда. Як колись легендарний Орфей зачаровував був своїм співом і грою диких звірів, що збігалися з лісу слухати Його, так і співець Орфей у Лесі Українки творить подібне чудо з людськими душами, роз'єднаними итомою, бессиллям і зненір'ям. Коли в цопередньому образі поет відчуває владу Музи над собою, непомірний тягар свого завдання, то тут творча сила добувається з душі спонтанно, співець відчуває ІІ, як свою силу.

Та чудодійна сила поезії робить чиність співца священною:

„Ох, брати,
Не можу я співати. Треба спіта
Мої душі — тоді нова співає“. (ІІІ, 226).

Інтенсивне внутрішнє життя характеризує поетів-ніщущів («*rhoëta - vates*»), а прошилівість вищою свідомістю надає одуховленості їх постатям. Вони, як той Антей, кохаються не в гучній мові, а в таємній мові серця, їхні співи „потужній надхненням, а не гуком“, вони кажуть про себе:

„в стрижані зідхавні тихих струн
ми вгадувати вмінні урагані,
що шуртували в грудях у співця“. (ХІ, 131).

Тільки така одуховленість дає Антесві зрозуміння „краси змагання, хоч і без надії“. (ХІ, 140).

Дмитро Козій.

Лворів.

Читачу! Не доводь свого єдиного наукового громадського органу „Наша Культура“ до зменшення або й закриття, й долученням ческом зараз таки заплати свій борг!

ДРАМАТИЧНА ТВОРЧІСТЬ У СОВІТСЬКІЙ УКРАЇНІ.

Загальна уважість комуністичної партії до української літератури особливо тривожиться на ділянці драматургії, як літературний формі, що є найбільш провідним засобом мас. Болосальний чинник освідомлення пародій мас, яким є театр, стає предметом особливої уваги після скасування постановою 23. IV. 1932 р. самостійних українських організацій в cov. Україні і створення всесоюзної спілки письменників. Починають виникати „поміжки“ та „ушущання“, що виникають через послаблення „більшовицької пильності“. Ця, тепер приострена, пильність скеровується на центральний театр „Березіль“, що під керівництвом талановитого Курбаса став справжнім огнищем української культури. В своїй праці Курбас спирається на М. Скрипника, який вважав за можливе, щоб український театр використовував романтику козацьких часів, що „ми не можемо зрікатись старого, бо воно наше минуле“. ¹ Ще після постанови 23 квітня 1932 року на першій драматичній параді теоретиками, що сьогодні визнаються ка теоретиків націоналізму, відстоювалась теза Курбаса: „назад до Крошицького“. Представники протилежного табору відкидають науку від попередніх, умотивуючи це тим, що, можливо, українська драматургія не дала таких постатей, як, наприклад, в поезії Шевченка.² Курбас про роль театрального мистецтва твердить, що воно, виникаючи з глибокого розуміння процесів національного й соціального відродження українського народу, дає основу його творчій праці. Це йде в розріз з думками влади і ком. партії, стає приводом для обвинувачення його в „націоналізмі“. Синтезуючи поглядів на завдання культурної праці серед українських мас можна вважати такі слова Курбаса: „Коли говорити про притягнення нашої робітничої маси, нашого пролетаріату до творчості в культурі нашого процесі, то шлях до цього веде через освоєння пролетаріатом України з їїєнскими традиціями українського культурного процесу і минулому й теперішньому, ознайомлення його й розкриття йому проблематики цього процесу“. ³ В Україні шкідливо говорити про реалізм — твердив Курбас, — бо український пролетаріят „шукав нашого сучасного обличчя нації, розгубленого по сільських перелісках піднебесних часів“. Такі твердження дали офіційній критиці привід до кампанії проти нього, як модернізму постапокову по другій стороні викликав відшріп старої інтелігенції. Таким чином Курбас у своїй праці опинився між двох вогнів, на що він, із властивою йому сміливістю, заявляє: ..У Харкові більшість неінавидить нас, і я гордий з цього через те, що це не дасть нам сплати, через те, що це підтверджує, що ми на правильному шляху, що ми справді будуємо, а не плектаємося у хвості революції“.⁴

¹ М. Скрипник, т. V.

² Щупак О.: „Творчі завдання ратанської драматургії“, „За Маркс-Ленінську Критику“, 1934, кн. 7.

³ „Рад. Театр“, 1929.

⁴ „Рад. Театр“, 1929, ч. 2—3 (Театральний джерел).

Критика висунула проти Курбаса обвинувачення, що він надавав п'есам націоналістичне оформлення, відповідну трактовку, вживав всіх способів, щоб відвернути театр від завдань соціалістичного будівництва.⁵ С. Щутак закидав юному те, що він способом поєднання романтики націоналізму з експресіонізмом деформував революційні твори та підкреслював фальшиве звучання і так шкідливих п'ес (мається на увазі п'еси М. Куліпа). Всього цього вистачило, щоб припинити плідну й талановиту працю. На сьогодні Курбас уже „скінчена людина”. Вже 1934 р. на драматичний параді підкреслив це ведучий драматург совітської України, І. Микитенко. Згадуючи про те, що Курбас добре вмів ламати хребет неготанії совітських п'есам, він зловісно вказав, що партія й пролетарська громадськість були примушенні зламати хребта Курбасові. Курбас належить до тих, кого можна зламати, але не можна зігнути. На сьогодні на театральному фронті вже нема таких, і все діється за відомими директивами до даному й затвердженому планові. За Курбасом пішов Досвіт і й та найвизначніший і найсильніший драматург доби — Микола Куліш, засуджений на смерть і помилуваний, що про цього Постишев милостиво висловився: „Нехай живе, — може ще поправиться”. Після останньої ревізії 1934 р. основні кадри драматургів у сов. Україні складаються з таких імен: О. Корнійчука, І. Кочерга, І. Микитенко, Л. Перрюмайський. Крім згаданих працюють у драматургії ще Аркадій Любченко, поет С. Голованівський, Л. Юхнід, спеціально колгоспний драматург Мізюн. Далі драматичні твори й такі письменники, як Ю. Йовський, А. Шиян, Ю. Смолич.

Олександр Корнійчук — молодий письменник, автор кількох п'ес, став широко відомий після одержання премії на конкурсі Совнаркому в Москві в р. 1933 за п'есу „Загибель ескадри“. Це героїчна епопея, побудована на матеріалі трояндянської війни 1918 року. В основу п'еси покладено такоже рожоряндення Леніна про поточність Чорноморської ескадри, щоб вона не дісталася піцциам. Автор намагається показати боротьбу двох світоглядів — старого й молодого революційного, представники якого вимагають виконання паказу Леніна. Совітська критика, закидаючи п'есі схематизм і недосконалість конструкції, все ж вважає її за велику річ, трактує, як спробу викриття єдиної рушійної сили революційного геройзму мас, підкреслює звучання в ній міцного пролетарського оптимізму. Далішим кроком вперед у творчості О. Корнійчука критика вважає проблему п'есу — „Щатон Кречет“, де автор ставить до розв'язання проблему боротьби з старістю та передчасною смертю. На думку такого критика, як О. Руліц, що піддає п'есу докладний аналіз, Корнійчук поставив проблему підносить на філософський рівень. Далі йде І. Кулік з твердженням, що проблема п'еси нашла своє розв'язання. Це мало б значити, що п'еса епохальна. Однак не треба квантитись. Совітський

⁵ А. Хвилья, „Задачі мистецького фронту Рад. Україн“ — „За Маркс-Ленінську Культуру“, 1934, кн. 4.

хриди, особливо в Україні, властва здібність гіперболізувати, а також крайня „настроєвість“. У тій самій критиці знаходимо твердження, що багато прости пояснюють велике признання п'есі з боку партії, що, однак, нічого спального не має з її дієсним успіхом у публіки. Той самий Рулін підкреслює чуйність автора щодо вибору теми. Дібою, О. Корнійчук удає відгукується своєю творчістю на бойові теми. На XVII партійному з'їзді Сталін між іншими проривами на літературному фронті зазначив неуважність до медичних ВІШів. Отже п'еса є відповідю, як Щулак вважає, співзвучною постановці питання Сталіна про людей, а це визначає, на його думку, що Корнійчук вхопив те, що є тонус і стиль часу. Цей тонус влучно формулює А. Сенченко, кажучи про „Ілатона Кречета“, як про п'есу, в якій показано роль більшовицької партії в вихованні людей, керівництві їх творчою роботою й у спрямуванні їх особистого життя. Це завдання, з яким молодий автор дав собі раду. Натомість про розв'язання проблеми боротьби з передчасною смертю не доводиться говорити. Образ хірурга Кречета, за визначенням самої критики, не розкрито. Постать головної особи п'еси, що має бути послем ідеї, вражає своєю погано-подібностю, нетиповістю. Шукання хірурга експериментатора закриті від глядача, і з постатюю Кречета, як він в п'есі виявлений, зовсім не вижутися. Мова його лаконична, але не насичена, не посбавлена зайвого патетизму, а сам Кречет часто стає в позу. Робить він враження зигайного наївного молодого чоловіка, що з першого погляду закохується в таку ж звичайну провінціальну паночку, за п'есою архітекторку, в що тяжко віритися, як і в хірургічні експерименти Кречета. Натомісъ другорядні персонажі, виключаючи представників медицини, подано дуже вдаю: представник партії винокрок Берест, безпартійний доктор Бублик, завідуюча міськодержавділом Бочкарьова, дочка Береста, дівчинка Майка, мати Кречета. Таким чином масмо обернене співвідношення. Пощастило Корнійчуку дати п'есу пересічну, якої лінгвістичні рисами є емоційність і спектакльність. Це й друга сюжетна лінія п'еси — роман Кречета з архітекторкою. Лідою є причинами успіху в глядача, що, перегодований агітуючою, охоче дивиться на звичайний людський роман із добрым кінцем.

I. Ко ч о р г а — драматург старшої генерації. Писати почав ще до революції, але друкуватись та виходити на сцену тільки після жовтневої революції. Написав понад 10 п'ес, але відомий у ССР стає після присудження йому премії Совпарткому за п'есу — „Майстри часу“ (Інша назва п'еси: „Годинникар і курка“). В п'есі реалізовано думку про пове визначення часу. В нових умовах люди палують над часом, максимально збільшуючи його жіткість. Так створюються більшовицькі темпи. Отже майстри часу — більшовицькі. Разом із тим — здобуття справжньої цінності предметами після того, як стали вони соціалістичною власністю. Носієм ідеалістичної філософії буржуазного суспільства є в п'есі майстер точних механізмів (годинникар) Карфункель, а приречених людей буржуазного суспільства презентує граф Лундшев.

„Майстри часу”, як і п'еси Корнійчука, йдуть у театрах цілого ССР, і вважаються здобутком совітської драматургії взагалі.

Твором Кочерти, що Його декто з критиків ставить іще вище попереднього, є п'еса „Пісня про свічку”. Є це цікава сторінка з історії феодального Києва. В основу п'еси покладено декрета 1494 р. про заборону палити світло, що особливо тяжко відбилося на ремісниках, позбавлених тим змоги працювати вечорами. Утиски воєводи приводять до бунту, що вибухає саме в піч весілля майстра Свічки. Свічку засаджено до в'язниці за те, що він викрав у замку прихований дозвіл на світло й ним скористувався при своєму весіллі. Цікава тема. Оригінальний сюжет. Багата історична обстановка, колоритність, використання фольклору робить п'есу цікавою. Критика вважає за основне завдання п'еси — протидіяння національно-буржуазному показові старовини, стремління показати справжні картини суспільних відносин, розкрити справжні соціальні конфлікти минулого. В заслугу авторові ставиться вміння розпоряджатись матер'ялом, скомпонувати масові сцени, показати староміське життя.

В останній своїй п'есі: „Підеш — не вернешся” Кочерга ставить проблему простору. Тема — освоєння диких шустель. Боротьба за простір у прямім і переноснім значенні. Простори штучні, ієхологічні мають бути також освоєні знищеннем індивідуальних рогаток. Події п'еси розгортаються навколо експедиції, що йде до Азії з метою вивчення справи завоювання пісків Туркменії, а також обслідування солончаків „Барса-Кельмас” (в перекладі: „підеш — не вернешся”). Учасники виправи подолали неосяжні простори, й повертаються перекопаними, що в їх свідомості є так само багато неподоланих іще просторів. На тлі виправи проходять особисті переживання героїв — начальника Мальванова, студента медика Вернидуба, спортсменки рекордманки в бігани Тан. Вернидуб тратить під час виправи ногу, але повертається ще більш загартованим більшовиком. Назва п'еси є сюжетний й ідейний лейтмотив. (Кінець буде).

Прага.

Олександра Чепрова.

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА.

Мова Максима Рильського.

III. ЧИСЛІВНИК.

75. Форми числівників у М. Рильського: Одін 106. 134. 300, однібо 168, однії 145 (тепер звичайно: однії), одному 126. Ні один не зважає 155. В ніякім роді „однó”: Слово одно дам 219, Скажу вам однó 310, Одно, одно маленьке слово 264.

Двічі 253, обідва 117. 121. 165 (а не оба), трохкутника 246, в небагатьох 141, чотирі 119 і чотири 280 (§ 9). сім — у семі 221, двісті 168 (а не двіста), по двісті 193,

десятьом 212, п'ятдесят 297. Не можна жити вдвох 126, Удвóх із Бритвою 237, Він вирятував двох 122. Я їх обóх люблю, Поколото обох 179.

76. Пéрший 108. 140 (а не: перший), єдиний 155, другий 221. 230 (загально-літературне другий), другому 239, другій 217, другими 176; трéтій 120. 204 (а не: третій), трéтя 310, трéтього 320, трéтьої 297, в третього 235, шóстий 114 (а не: шестий, § 9), шоста 160, сьома 182 (а не: сема, пор. § 9), вóсіма 198.

77. Залишки двíйного числа: двомá 117, обомá 164. 207, трьомá 237. Див. § 64.

78. Як і в прикметниках (§ 74), так і в прикметниковоих числівниках місцевий відмінок або закінчується на звичайне своє *-ім*, або на нове *-ому*: На другім поверхі 157, У бої не однім 273, Прусак на третьому 231, В місті жадному 105. Часом обидві формі поруч себе: Пиво в другому, а в третім мед 197, На першому — на другім — на третьому — а на четвертім 231. Див. § 74, 83.

79. М. Рильський любить уживати широ народнього „один бдного“, а не „один другого“: Один до бдного горнулися 216, Один у бдного пита 177, Один по бдному зникають 116, Вітають один однóго 244, Один однóму в вічі погляньте 292. Одна одній 288. 302, Одна однú лякали 101, Одно від бдного 210 і т. ін. Дуже рідкі форми: Лежать один по другому 239, Переливалася одна по другій скалка 217.

IV. ЗАЙМЕННИК.

80. Літературна українська мова не має ще докладно-усталених займенникових форм, тому й у Рильського читаємо найрізніші форми, напр.: моїбóго 151. 264, твойбóго 260. 289, свойбóго 56. 193. 259. 321. 325 — свого 108. 126. 167. 262. 291. 296, цього 62. 127. 167 — цього 222, оцього 153, тóго 241, всього 104. 179. 288 — всього 220. 225, усього 180, 203; мої 134, чиї 289, ції 55, всеї 55. 34, мови тій ласкавої 73, до мої хати; мені 81. 109, їй *D¹* 85; *D¹* своéму 190, твóму 74, всьому 318, нікому 308, цьому 55; І¹ своéю 59. 234, з тією 239; *D³* цим 308; І³ усімá 281. 304. 324, оцімá 313.

Часом ув однім реченні не одна форма: Не знав цієї всеї драми 55.

81. Як киянин, М. Рильський завжди вживав форм цей 321, це 308. 321, цю 305, цього, оцього, ції, цьому, цим, оцими і т. ін. Але вживав се в традиційнім виразі: ні се ні те 305, також: І це і те 135.

82. Як то звичайне в придніпрянській літературній мові, маємо в Рильського *те* (а не *то*): Ні се ні те 305, І це і те 135, Як те дитя 225, Наче те вино 152, тев 318 і т. ін.

83. В місцевім відмінку маємо ті самі закінчення, що й у прикметниках та числівниках (Див. § 74, 78), а саме: а) стародавня форма: в моїм 56. 63. 312, в-у тім 142. 200. 212,

в нім 191. 241, у цім 151. 252. 319, в якім 146, у всяком 186, в нашім 276, у котрім 119 і т. ін.; в) нова форма відмінка давального: на мойому 312 (і в моєму 134), в своєму 14. 102. 150. 151, на чому 128. 189 — в чому 215, в цьому 50. 96, у тому 175. 306, у нашому 167. 278. 318, в іншому 6, у вашому 168. 107, в кóжному 323, в якому 173, у всьому 45, 142, в такому 102. 163 і т. ін.

84. Часто вживає М. Рильський архаїчної форми: *весь* 137. 144. 156. 170. 218. 306. 315, хоч і панівне тепер *увесь* не рідке в нього: *увесь* час 136, *увесь* люд 175, *увесь* фільварок 193, *увесь* найжився 217 і т. ін. Замість „*увесь*“ вільно вживає слова *цілий*: Стріляйте цілий вік 129, Крові проллялось ціле море 248, Наспіває час для шляхти цілої 188, У цілім світі 168, У цілому повіті 225, По цілому дворі 240.

85. Новий займенник *їхній* (замість „*їх*“), як то бачимо взагалі в наддніпрянській літературній мові, частий у М. Рильського: Їхня молодість 295, Підлеглі їхній власті 113, В їхнім бренькоті 199, При їхній грі 318, У домі їхньому 163, Мовчанню їхньому 61, Їхні подвиги 306, Їхні імена 303, Їхні пси 141 і т. ін.

86. *Кóжний* 121. 132, *кóжному* 92 (а не: *кождий*, *кожній*). *Нотрий* — це один із кількох: Котрий із вас не видів 191. *Ніякий*: Не дійшли до нас ніякі вісти 183, але частіше *жадний* (тепер пишемо *жодний*): Акт не може мати сили *жадної* 221, Мовчимо без *жадної* причини 144, В місті *жадному* не виготовляють 105. *Дещо* вживається тільки як займенник (а не прислівник „*трохи*“): *Дещо я обміркувати мушу* 94, Я дещо зміркував 149.

87. Коли особового займенника вжито по прийменнику як предмета (об'єкта), то займенник на початку приймає *и*: у нього 324, за нього 228, до нього 89, при ньому 20. 92, у ній написано 41, в нім 157. 191. 241, до — із — на ней 124. 132. 134. 138. 177.

В оруднім відмінку обох чисел і всіх родів завжди буває таке *и*: з ним 174. 307, із ним 116, за ним 117. 171. 308, під ним 177, перед ним 21. 216, з нею 215, із нею 130, з ними 175, за ними 116, між ними 177. Це *и* буває навіть без прийменника: Ним їхав 201, Розмахнутися могли ним 308, Нею світ живе, Ними удавав 33 і т. п.

Але в східно-українських говорах, а так само й у східно-українській літературній мові дуже часто початкового *и* не чути, чому й маємо в Рильського: од його 142, до його 101. 204. 305, за його 178, в його 263, в його 83. 103. 167. 179. 193. 213. 311, на його 141. 155. 216. 237, для його 31. 51. 153. 309. 322, без його 17. 49, про його 121. 283, крізь його 13, повз його 162, в йому 31. 123, по йому 180, при йому 283, на йому 39, Нога моя не буде в їм 165, в їй 101. 131. 204, у їй 19. 23, при їй 264, на їй 35. 272, Молодші з їх 240, В їх повіяв вітер 45, Звітрявся на їх 182, На їх погляне 300, Гість до їх заглянув 93, Заговорив до їх 125,

Для їх миліша 7, Хто з їх 61, Кожен з їх 6. 93, один із їх 45, А серед їх один 52 і сотні т. п.

V. ДІЄСЛОВО.

88. Діємennик звичайно кінчиться в Рильського на -ти: вікувати 85, розгортати 149, вече́ряти 139 (давнього вече́ряти він не знає), значити 300, заспокоїтись 37, що з того може бути, ми легко можемо сказати і збагнути 164 і т. ін.

89. Східно-українські говори, без жодного російського впливу з давніх часів знають скорочення закінчення діємennника -ти на -ть. Ця жива народня риса сильно відбилася в мові М. Рильського, а до того збільшена ще вимогами ритму. Форм на -ть у „Пані Тадеуші“ повно, напр.: Діло мати 196, Одягаться звик 186, Мав дать 167, Дадуть знати 166, Маю розказать 283, Примусив помириться 104, Узявся шинкувати 104, Задумав зятем стать 53, Хотів би поминутъ я і щастя згадуватъ 4, Вечерю готовуватъ і накриватъ велів 15, Уміє шануватъ 104, Як вийти, то сказатъ, який дать відповітъ 135, У карти грать 162, Не буть цьому, не буть 55, Як слід ходить і житъ 17, Сміх карать 125 і сотні т. п.

Накопичення форм на -ть часом таке велике, що неприємно вражає читача, напр.: Треба ж хлопцеві до світу приучитися, і вдачу виховати, і розуму набрати, нарешті треба жити та радощів зазнати, та випить любоців 131 і т. ін.

Дуже часто, з вимог ритму (але це ж саме знає й жива мова), в однім реченні вживає М. Рильський обидвох форм поруч себе: Садівниці не бачити й не знати 13, Хотів сказати щось, та що сказати і як 14, Сумно нам чекати, виглядати 26, В житах я їздить бороню й собаки напускати 65, Як птицю од шулік сковать і захистити 71, Все обмислити і все приготувати 95, Мовчати і чекати 110, Чекати і мовчати 111, Пора покинути індикі доглядати 133, Кортить на неї глянути, послухати голос новий 134, Так графа думав він потішить, звеселити 148, Можна спустити, а можна й скоротити 104, Гріх спокутувати і змити 170, Кинувся стискати й обійтися 170, як сіять хто збирався чи садити 179, Чоловіча річ не говорить, а бити, крапити, вичісувати, на закришку кришити 187, Крутити? крутити знову хочеш? 211, Діло як робить — робити до кінця 315 і сотні т. ін.

90. Коли перед -ти знаходиться приголосний, то -ти на -ть ніколи не скорочується: одпаси 240, вийти 134, вимести 110, нестій 162, внести 135 і т. п. (рос. вимесь і т. ін.).

91. Як і східно-українські говори, М. Рильський знає тільки -ти, -кти (західно-укр. архаїчне -чи): вдягти 163, досягти 149, запобігти 164, помогти 168. 252, допомогти 316, виректи 151, втекти 62, сікти 195 і т. ін.

92. У східно-українських говорах у першій особі однини теперішнього часу (Pr 1') наголос у деяких діє-

словах звичайно падає на кінцеве *-у*, напр. у Рильського: кажу́ 126. 128. 185. 287, скажу́ 254. 292. 310, покажу́ 313, люблю́ 213. 247. 253. 283, найду́ 97. 208, знайду́ 254, поведу́, 300, пущу́ 211, беру́ 151, прикладу́ 152, розчешу́ 152, оголошу́ 56, говорю́ 50, бороню́ 213, чиню́ 213.

Західно-укр. говори звичайно знають тут накоренний наголос, що, під впливом галицької вимови, хоч дуже рідко, але часом знає й на мові Рильського: похóжу 107, прóшу 312 (але й прошú 29) і ін. Але в східно-українських говорах панують: мóжу 18. 121. 159. 308 і хóчу 185. 210. 214. 313 (рос. могу, хочу). Від „повісті“: Правду вам повім 304.

93. Замість архаїчного „*еси*“ Рильський часом уживає „*есь*“: Розкажи, хто *есь* 74.

94. Дієслова *є* Рильський звичайно вживає в значенні буває, маю, знаходиться і т. ін., напр.: Усякий є народ 182, Є син у мене 194, Є тут і цвінтар свій 113, Мух веліка сила є 65, Є і свідків нам чимало 120, Сто тисяч війська є 106, Причин багато є 257, В полях багато є зайців 127, Тож бо й є 190 і т. ін.

В значенні зв'язки зложеного присудка в східно-українських говорах *є* опускається: Збір іще живий 145, Вона іще дитина 258, тоді як у зах. укр. зберігається.

Звязки в зложенім присудку *суть* сх. укр. говори й літературна мова не знають, — замість неї вживають *є*: В гербі у вашому є хрести 107, Тепер принаймні є справедливі кавалери 136, Орловського етюди у мене є 90, Чи на землі тепер такі є 175, Нарешті є тюрма, уряд, поліція 192, Баси та бубни є 193 і т. ін.

У східно-укр. говорах часта ще й архаїчна форма *єсть*: Тільки цок — і єсть... то-то й є 120, Чи гірший сором єсть для литвина 124, У нас для цього єсть (рима: честь) ведмідь 147 і т. ін.

95. В дієсловах на *-ати* закінчення третьої особи однини часу теперішнього *-ає* в сх. укр. говорах дуже часто губить кінцеве *є*, і того кінчиться на наголошене *-а*. Ці форми часті в Рильського, як і в інших сх. укр. поетів: блука 70, бува 107, вигляда 70, виклика 320, вирина 4, гра 320, дожива 20, зарива, 10, закрива 4, ана 18, кива 19. 88, обніма 319, ожива 320, означа 92, перебіга 20, підбіга 319, підійма 14, погляда 20, порива 320, почина 35, співа 322, чита 173 і сотні т. ін., наголос усе на кінцевім *-а*, так само: відміня 321, наставля 127 і т. ін. Форма балáкає, балáка 64 (бо старе було: балакáти, балакáє).

Замість літературного *-ить* часом маємо в мові Рильського говіркове *-е*, але рідко: вихóде 48, говóре 98, підхóде 131.

96. Звичайна форма для першої особи множини — це *-мо*, й воно панує в мові Рильського: Зараз і почнёмо, стрільців озбрóїмо і в поле поведéмо 169, обіймéмо 314, його послухáймо 189, Не все ми мóжемо що хóчемо 89,

доведемо 257, ждемо 110, мовчимо 144, шлемо 21 і т. ін.

Але, за впливом живої мови, Рильський дуже часто вживає й скороченого закінчення -м (а не -мо): будем 133. 209. 259, доберем 300, знайдем 237, можем 260, питаєм 183, чуєм 113 і т. ін.

А то часом навіть ув однім реченні маємо обидві формі: Того не бачимо, не помічаєм ми 134, зустрінемося зрана і сили зміряєм 153, Відновимо — і тим навіки будем славні 157, Матвія хочемо! А ми не позволяєм 189 і т. ін.

97. Третя особа множини (Рг 3³), ось деякі форми: вибухують 124, хорують 113, чутки обмануть нас 168, біжать 91. 247. 250, забіжать 114, пражать 280. дивляться 12. 119, ставлять 124, Пси гонять по слідах 118 і т. ін.

98. Східно-укр. літературна мова, як і мова жива, часто вживає форм з -ну- або без того. Напр. у М. Рильського читаемо: Край сонця забліс 227, Каптанець одяг 163, замовк 101. 108, встиг 317, застиг 322, заприяг 274, стис 262, Руку стис 91, За руку раптом стис 147, В руці могучій стис 152, притис 321, Сварку тяг марудно 189, Потяг нахабу в суд 64. простяг 272. 274, Простяг тавликуну знов 107, Руку й слух простяг 163 і т. ін.

Західно-укр. „стáнув“ М. Рильський не знає, вживає тільки *став*: Став понуро скраю 262.

99. Скрізь маємо тут форму *ліг*, західної говіркової форми *ляг* Рильський не знає: Заліг 291, Поліг 289. З ложкою поліг 223, Коняючи поліг 123 і т. ін.

100. Як і в живій східно-укр. мові, в мові Рильського -ся дуже часто скорочується на -сь, напр.: обійдусь 110, наваживсь подолати 112, сваритись 114, стишились 119, взявсь накручувать 149, Гервазій обернувсь 150, сердитись 189, зупинивсь 298 і т. ін. А часом, підо впливом ритму, бачимо -ся — -сь навіть ув однім реченні: Яке ввижалось диво, яке здавалося все пишне 76, Тягатись та судиться 64, Рубатись, битися 122, Стрілятись, битися 126 і т. ін.

101. Цікаві ті діеслова, що вживаються в нашій мові з -ся або й без нього.

Звичайно кажемо „вернути“ що кому, а самому „вернутися“, напр.: Ти волю нам вернув, ти нам вернув життя 323, Знову повернув розмову на стрільців 146, Стій, вернись 216, Вертатись на різно 139, Натомленим вертатися з гаїв 124, До дому вернетесь 256, Пси без зайця повернулися 141, Пан Войський назад вертається 130. Крім цього, за живою мовою, М. Рильський не рідко вживає „вернути“ в розумінні „вернутися“, і такий вираз треба визнати за літературний, хоч і рідше вживаний, бо він знаний не тільки в живій мові, але й у мові наших старших письменників: Коли верну до вас 97, І в дім убогий свій вернув старий Матвій 311, Тепер я вернув 312, Додому він вертав 103, Вони ще не вертали в гаї 160, Вернувши в рідний дім 179, Додому повернув 258, Збір Тадеуша повернув 117, Повертав додому 126, Я з бранцями у місто повертав 220.

«Питати» у М. Рильського частіше без -ся: Дарма питати щербин на ножику 307, Він прізвище в свого сусіда поспітав 126, Я хочу доброї поради запитати в тебе 313, На самоті його Соплиця запитав 260, Спитати дзеркала 131, Зачервонівшися спитала Телімена 260, Ключника спитали 255, Але: Що ж то за знак такий, хотів спитатися 161.

Звичайно кажемо „догадуватися, догадатися“, але в мові Рильського не рідке й архаїчне догадати (як в укр. думах): Скажіть, бо я не догадаю (рима: з краю) 168, І хто ж би догадав 77, Гервазій догадав 155, Учасно догадав 242, Віддати догадав 321, Не догадавши граф, що все те означа 52. Але: Замовк і загадався 101.

М. Рильський часто вживає „дивувати“ зам. звичайного „дивуватися“: Сам собі дивує 322, Ніхто б не здивував ні у чтою такою, ні цим от посудом 304, Як дивували люди, що марив цілий вік 90, Суддя, дивуючи, що гості безголосі 93.

Звичайно розрізняємо: слухати що, слухатися кого; в мові Рильського такого розрізнення нема: Слухає опікунчої науки 130, Пильно слухає ті речі молоді 313, Останні відгомони уважно слухає 322, Музик не слухає 324, Соромитися, не слухаючи слів 323, Капели вашої послухаєм 318, Послухайте ж мене ви. 145.

Літературна мова знає диви і дивись: Та диви 99.

102. Форми приказового способу: зваж 168, ріж 185, муч 186, не руш 127, не осором 134, глянь 64 і т. ін. Перша особа множини звичайно кінчиться на -мо: збагнімо 191, поберімось 214, пождімо 194, пошлімо 184; часом маємо й скорочені форми на -м: ходім 122, 136, пошлім 244, ухвалім 186. Друга особа: візьміте 68, 149, журітесь 145, ідіте 74, прийміте 195.

Форм з най, хай, нехай часті: Най славен буде 189, Хай почекає 153, Нехай же зна 150.

103. Форм будучого часу на -мо, -меш, -ме і т. ін. М. Рильський вільно й часто вживає: віритиму 261, встилатиму 214, житиму 316, знатиму 170, 289, 315, казатиму 314, Колихатиму 316, любитиму 247, матиму 111, нестиму 215, пантруватиму 159, проситиму 258, служитиму 288, чинитиму 219, знатиме 251 оповідатиме 282, сидітиме 60, скликатиме 282, служитиме 260, судитиме 274, триватиме 243, цвістиме 293, чинитиме 261, шукатиме 83, шукатимемо 165, вчитимусь 315, боятимусь 315 і т. ін.

104. Дієприкметникові форми на -чий, -щий, -шій, знаходимо в мові М. Рильського, але дуже рідко й тільки в значенні звичайних прикметників: Кипучий бій 110, разючий 321, Він сущий в поляк 192, Сварки скроминущі 313, відомий 64, невідоме 277, Видима смерть була 122, У весь видимий світ 108 і т. ін.

Форма на -мий. (зам. неіснуючих зовсім у нашій сучасній мові архаїчних на -вший): Снопи доспілої пшениці 250, Зосталих добива 242, Чоловік голодний і зневідомий 114.

Форми на -ний часті: освячений 102, рánений 114. 258, порáнений 156, мальбовану 154, наклóнені 102, посвáрених 103, склáдених 103 і т. ін. Часом наш архаїчний наголос: недокíнчéний 39.

Форми на -тий звичайні: Битий був нераз 325, Ліг, неначе зжатий колос 243, проклятий 272, проклятих 186.

105. Вільно й часто вживає Рильський дієприслівників на -чи (наголос на тім складі, що й у Pr 3^а): борóнячи 97, дíвлячись 112, стéжачи 112, тішачись 125, ховаючи 96 і т. ін. Вимовляє їх дуже часто з кінцевим наголосом: боячись 289, гризучі 101, додаючі 322, жduчі 208, іduчі 92. 276. 310, кажучі 322, кладучі 321, несучі 92. 207. 246. 277. 317, сидючі 156 і т. ін. Коли в Pr 3^а наголос на кінці, тоді -чи конче наголошене.

105 а. У діесловах маємо наросток -ону (а не російський -ану): рвонúвшися 234.

106. Вкажу ще наголос деяких діеслів, що різнятися від наголосу західно-українського: булó б. 101. 128. 148. 165, булá 100. 122. 139. 153. 164. 176, булý 103. 175, бúде 141. 165. 170. Рильський вимовляє: принеслó 304, неслá 126. 202, занеслá 114, принеслá 122. 319, рознеслáсь 183. 302, взялý 158, неслý 167, принеслý 102. 138. 144. 283. 322, крадé 183, прийдé 159, хоч живі східно-українські бувають і: принéсло, néсла, занéсла, принéсла, рознéлась, néсли, принéсли, кráде, прийde.

Живі звичайні наголоси: почалó 123, почалá 290, почалý 147, далý 185, піднялý 159, беретé 312, даєтé 305, візьмéте 182, засвóїш 134, скінчíв 184, помóвчав 184, змило-сердíвся 195.

Східно-укр. думати, думаютъ 187, думаютъ 95, балáкати, балáкав 182; зах.-укр. думати, балакáти Рильський у своїй мові, звичайно, не знає.

Іван Огієнко.

ЗАСНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ.

(Докінчення).

11. Університетська Бібліотека.

Наїважніша підстава для університетських студій, особливо для таких факультетів, як історично-філологічний, правничий, богословський, це — бібліотека. Як створити бібліотеку нового університету в такі часи, коли книжки в дослівному виразі не було де й як дістати: ані з-за кордону, ані в краю. В той час книжка тільки нищилася, попросту палилася в печах, продавалася на вагу як із приватних рук, так і з закладів... Як же було вив'язатися з цього першорядної ваги завдання? Асигнування мало що помогли б. Бібліотеку для Кам'янець-

кого Університету почали „стягати“ і численними партіями з наукових закладів, і окремими книжками з приватних руk.

Підставою для бібліотеки послужили збірки, які привіз Ректор Огієнко з собою з Києва, зібралиши дублікати з інших школ (академії духовної, університету і м.) і державних книгохрібень Києва. З цих дорогоцінних скарбом прибув і спеціальний урядовець, виконуючий обов'язки Бібліотекаря Іван Сливка, сільський учитель, що в 50 років став студентом історично-філологічного факультету, слухачем колишнього свого учителя — Ректора Огієнка.

Крім цього, до Університету спроваджено випадково з величими зусиллями дві значні бібліотеки. Про одну бібліотеку, що переховувалась десь у Могилеві, заявила сама власниця, бо не мала сили вже її охоронити, ані вивезти. Добилася сама до Кам'янця, спеціально з тим, щоб передати свою бібліотеку Університетові. Купили на віру, за списками. Спровадити її до Кам'янця взявся студент С. Красницький. Ніхто собі не уявляв, як це зробиться...

Важе надобре почалися повстання на місцях против Гетьманщини, йшло розброєння австрійських і піменських військових відділів, а то й просто стали проявлятися розбійницькі напади... На місцях не знали, якої влади слухати. Хоч студ. Красницькому надавали всяких лепешсток, — і від військових команд, і від губерніяльного комісара Поділля, але найбільш імпонувала й оберігала сама назва вагону з університетським майном: Бібліотека для Кам'янець-Подільського Університету. Це впливало малічно і на великих, і на малих місцевих урядовців: як то, серед такого полум'я й грому десь іще є Університет, і ото студент без усякої охорони пробивається з величезним скарбом — джерелом для науки... Вагон тричі плювали до якогобудь потягу, і він посувався далі, часом стоячи серед поля вночі під час стрілянини. До того ж вагону, вже в Жмеринці чи в Вінниці, вскочили два студенти — делегати Київського студентства до Кам'янця, — агітатори за нову владу Директорії. Коли прибули на діврець „Кам'янець“ і зателефонували до Університету, п. Ректор Огієнко вислав свою каретку для прибулих і кілька платформ зо студентами за книжками. Мало не задушили товариші від радості колегу Красницького, що, збідований притодами в дорозі, але сіяючий від щастя, мав трохи комічний вигляд, бо високо над головою тримав якісь старовинні порцелянові забавки (родинна чам'ятка), які обіцяв власниці бібліотеки доставити з Могилева до Кам'янця. Бібліотека була дуже цінна: в більшості література російська, цінні фахові книжки, а саме головно, — численна книгохрібня чужомовна: англійська, французька, шведська література. Було чим потішитися — в ті часи загального розруху це було велике придбання...

Другий великий вклад в Бібліотеку теж придбаний випадково. Селяни повідомили до Губерніяльного Комісаріату, що в якомусь маєткові, далекому від Кам'янця, залишився без власників і обслуги панський двір, житло якого селяни не мають засобів оберегти. Післяо туди й виявилось, що серед усякого залишеного добра була велика

бібліотека. Книжки забрали для Університетської Бібліотеки; між ними було багато старовинних польських книжок, цінних про українське національне питання, а також екземпляр старої французької енциклопедії Вольтеровських часів... Все в дорогих оправах, все мало багатий вигляд.

Менші зборки, але дуже цінні, подарували проф. І. Бучинський з природничих наук, і протоієрей Є. Сіцинський — з богословія й українські. Велику свою бібліотеку — понад 5000 томів — позоставив Університетові Й. Ректор Огієнко.

В погоні за книжками не тільки зборками, але й поодинокими екземплярами, ашиюрили студенти по якихось тасмичих кривках під мостами через Смотрич, на Карвасарах, по розвалених літ'янках, трохи не по печерах надбереžніх скель, де, жіж іншим, пошукували старого Литовського Статуту, що має бути в двох екземплярах, — польський знайшовся, а український був знищений. Взагалі на тих Карвасарах роздобувалися цікаві речі, — там же в якогось бідаха куплено найбільшого кианма для Університету, оздоба ректорського кабінету.

Число книжок уже на початку досягало до 30 тисяч томів, крім бібліотеки Богословського факультету, до якого перейшла цілковито ще численіша фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільської Духовної Семінарії, і жістилася окремо.

Найчисленіший розділ Бібліотеки був Історично-філолог. факультету (красне писменство й наукові книжки); найцінніші наукові речі — природничого факультету з бібліотеки І. Бучинського й Кам'янецького Природознавчого Т-ва.

Величезна праця провадилася для доброї організації Бібліотеки. Працювали й тут під керівництвом спеціаліста студенти й учителі. Треба було розібратися в усіх придбаннях і даровизнах, розташуватися, скласти каталоги і, накінець, упорядкувати кожну книжку, бо були то переважно вживані книжки, а навіть знищені. При Бібліотеці була своя шалітурия.

А слішити треба було. Ото ж у бібліотеці рійно було від працівників, що завзято й невпинно працювали; а тут падходили все цові й дові транспорти книжок. Не заставалися в пожертвах позаду не тільки Кам'ячани, а навіть з повіту. Старий довгоістій сільський учитель, що на протязі більше 40 літ своєї служби, на свої малі збереження зібрав свій єдиний скарб — бібліотеку, склав їх у кілька скриньок і доставив у дар Університетові... А до того ще й сам впросився, вже старий сивий дідок, на працю до Університетської Бібліотеки, і з радісним усміхом лазив по драбинках, наклеював значки, підклейовав аркуші, обмиловував кожну книжку, як живе створіння, свою широю опікою, — бодай хоч чимнебудь прислужитися такому великоју й такому близькому ділу...¹

¹ Станий старий дідок-учитель, що подарував Університетській Бібліотеці цілий свій книжковий ясток, це був Михайло Пащенко, батько авторки цих спомінів.

І. Огієнко.

Кам'янецький Університет не будувався, як будуються офіційні заклади, — замкнено, механічно, за суворо встановленим планом, а кожна компанія зо своєю навіть малою грудочкою мала вільший доступ до його будування...

Бібліотека була розташована в двоповерховій залі, в високих спеціальних шафах від долівки аж до стелі; в центральному порядкові складалися книжки, з написами на шафах, — ким і коли подаровані або коли куплені, і з позначенням номерів. Була система трьох каталогів: 1. порядкового хронологічного, 2. систематичного за спеціальностями, й 3. алфавітного з вказівками про кожну книжку. Номери всіх трьох каталогів були на книжці, тає, що легко було обслуговувати й орієнтуватися.

Бібліотека була відчинена для вжитку з початком 19 року, мала свій окремий регулямін, затверджений університетським сенатом, і свій постійний штат урядників.

12. Університетський город.

Вже з січня 1919 року був запрошений спеціаліст інструктор-городництва, як завідуючий університетським городом, агроном Сікора. Це був гарячий пропагатор не тільки раціональності, але й естетичного зовнішнього вигляду города, поля, саду; читав на цю тему реферати і студентам Університету, і широкій публіці. Розробив детальний план робіт і конторис, що був розсиланий університетською комісією й затверджений університетською господарчою Радою, дістав асигнування, і з ранньої весни завзято приступив до роботи.

В центральному складі Правління Університету Й Університетська Комісія оглянула університетські землі й вибачили місце під будівлю Університету, куди по мілу можна було звозити будівельний матеріал.

Перший рік (1919-й) був як пробний, із осіньою виставкою продуктів. На другий 1920 рік все було заведено на широку скам'ялю, з перепродукцією, поки що тільки для потреб Університету, — студентської ідалії, професорів, урядовців.

Університетський город був завжди поважним джерелом для заробітку студентів. Не раз бувало, що він ставав однім засобом для виживлення, перетривання тяжкого часу, коли в місті навіть за гроши трудно було достати щось для їжі. На городі працювали тоді не тільки студенти, але деято й з професорів, і взагалі Кам'яничан. За свою діяльність доставали визначену порцію продуктів, при чому Сікора не пропускав ні одного гатунку рослин, щоб не виголосити тут же про неї імпровізованої лекції робітникам і практикантам... Був фанатик свого діла. Дійсно, по алеях города можна було з пріємністю пройтися й милуватися його здоровим, естетичним виглядом.

13. Студентська ідалія й інтернат.

Ідалія й інтернат ще не мали свого спеціального приміщення, бо при Університетові й без того ставало тісно. В 19-20-му академіч-

ному році Університет розкинувся вже "мало не по цілому місті". Треба було новоутворений Правничий і де-які катедри інших факультетів (бо прибавився ІІ. курс) містити в сусідній приватній гімназії, що після евакуації ніяк не могла стати на ноги. Богословський факультет помістився в Учительській Семінарії, а його Бібліотека в Духовній Семінарії. І під їдалюю Міська Управа відвела один із порожніх будинків на Новій Шляхі. Діяльність її розвинулася в 20-му році, коли прибуло багато втікачів, а особливо студентів із Галичини; вони ж узяли майже цілу організацію й ведення їдалю в свої руки.

Їдалня мусіла бути не тільки самовистарчальною, але й до якоїсь міри добродійною для тих, що часово потрібували підтримки. Керувала справами окрежа Управа зо студентів від Студентської Ради старостів, але це не була окрежа чисто студентська установа, а рахувалася Університетською їдалюєю, тому регулямін її затверджувався Правлінням Університету, а справоздатні й кошториси апробувалися університетською Господарчою Радою. Для постійного контакту ї до Ради їдалю і до Ради Господарчої Університету входила, як постійний член, секретар Університетської Комісії Ол. Нащепко. Університетська Комісія буда, поки що, бездіяльна, — що не відражувалася розпочати будування: час був неспокійний, невідповідний.

Розпочалися також заходи улаштовувати Інтернат для студентів втікачів. Далеко ще було до вигляду будучого Академічного Дому, — бо всього кілька кімнат із зібраним і дарованим умеблюванням, але все ж таки був притулок на деякий час, поки студент не пристоситься десь настало.

Великої потреби в Інтернаті ще не відчувалося, бо праці всюди було не початий край, — в урядах, в приватних установах, так, що кожний студент, що потребував скробітку, легко знаходив його, тільки б сил вистарчило й охоти. Все ж таки про Академічний Дім думалось, й малися в проекті плани, кошториси. Це вже було б діло Університетської Комісії, праця якої простягалася б на десяток літ, збудування тих мрій, що не покидали її членів, з кожним роком тільки розросталися, особливо, коли б заплався ще й Медичний факультет...

1920 рік урвав ці плани, більшість членів Комісії мусіли покинути Кам'янець.

Минуло 15 літ, а будування не почалося й тепер... Може знайдуться ще люди там, у Кам'янці, що колись таки розвинуть і здійснить такі привабливі мрії старої Комісії...

14. Гімназія й Курси Українознавства.

Хоч вони й ще рахувалися Університетськими закладами, але були при Університеті, в його мешканці, користувались його науковими речами. Це були Українська Гімназія для дорослих і Курси Українознавства. Вони були під керівництвом Ректора Огієнка, а викладали в них професори Університету. Всі урядовці й вільні слухачі Університету, що не мали прав матуруальних, без чого не могли отримати

перейти в число дійсних студентів, ані утвердитися на своїх посадах, мусіли набути ці права, і власне така вечірня Гімназія давала їм можливість, не покидаючи служби, поповнити свою освіту, здобути матуру. Курс гімназіальний був 4-х річний, так що, вступаючи до старших класів, хто за рік, хто за два зміг здати іспити на атестат зрілості.

Необхідні й життєві були й Курси Українознавства, особливо ж для тих студентів — і українців і інших народностей, — що не воділи добре літературною українською мовою; без таких помічничих Курсів воїни могли б мати великі перешкоди в своїх університетських студіях. Та її мало не всі Кам'янецькі урядовці, а то навіть люди вільних професій — адвокати, лікарі, судді — користувалися, хто хотів, цими Курсами.

Цим я закінчує свой короткі спомини про найсвітліше культурне діло нашого зразу 1917-1920 років, — про заснування Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Коли б так само, як будувався цей Університет, будували були й цілу Українську Державу всіма силами Нації — від найбільших починаючи, а найменшими кінчуючи, — вона б повстала була, міцна й світла. Й не було б того, що маємо тепер... Ректор І. Огієнко зумів не тільки в сіх притягнути до праці, але й запалити в сіх нас святою думкою: що це праця і наща, що це завдання нашого життя, що це наша найкраща мрія, для здійснення якої варто й життя своє віддати...

Ми в сіх працювали, не складаючи рук... Над Університетом за ці 18 літ його життя пропеслися великі градові бурі, а Він таки стоїть непорушно, як найміцніша твердиня української культури на Поділлі, — бо збудував його сам Народ злученою силою своїх кращих синів.

Олімпіада Пашенко.

Дубло.

ГОЩИНСЬКИЙ, СЛОВАЦЬКИЙ І ШЕВЧЕНКО ЯК СПІВЦІ КОЛІЇВЩИНИ.

VI. „Гайдамаки“ Тараса Шевченка,

Вже д-р Василь Щурат ствердив і ми мали нагоду прослідити, що демократично-революційна пропаганда зробила Коліївщину модною темою польських письменників. У російській літературі, зустрічаємо в тому часі також „героического повстанца, стилизованного в духе благородных злодеев романтической эпохи“¹ і маємо твори, в яких виступають гайдамаки: Рилєєва (1824), Подолінського (1828) або Порфірія

¹ Жирмунский: Байрон и Пушкин, Ленинград, 1924, стор. 283.

Байського - О. Сомова (1829). Однаке широкого образу боротьби гайдамаків із поляками не знайшов Шевченко в творах московських письменників; натомість у польській літературі знайшов він твори, що найбільш підходили до матеріялу, що був у поета про Коліївщину, що більш загострювали його фантазію й спонукували його зужиткувати той матеріял у поемі. Отже, за духом часу пішов і Тарас Шевченко, пишучи своїх „Гайдамаків“. Про зв'язок „Гайдамаків“ із „Вернигою“ Чайковського згадував М. Дашкевич.¹ Др. Іван Франко був навіть гадки, що Шевченко написав „Гайдамаків“ підо впливом тієї повісті.² А Іван Шпитковський твердив, що „Вернигора“ Чайковського просто спровокував Шевченка написати „Гайдамаків“.³ Омелян Огоновський рівняв „Гайдамаків“ до „Zamku Kaniowskiego“, вище ставлячи поему Шевченка.⁴ Дашкевич твердив, що „Zamek Kaniowski“ мусів викликати велике враження на Шевченка, і що сліди того враження можна помітити в Шевченкових „Гайдамаках“.⁵ З польських істориків літератури рівняли „Гайдамаків“ до „Zamku Kaniowskiego“ — Корбут і Богдан Суходольський. Корбут писав, що Гощинський супроти Коліївщини зайняв становище дуже подібне до Шевченкового.⁶ А Суходольський⁷ бачить поважні „різниці“ поміж обидвома творами й признає, що подібності є, але „ані надто чисельні, ані надто сильні“. На нашу думку про вплив літературний чи ідеологічний „Вернигори“ на „Гайдамаків“ немає мови, — обидва твори стоять на зовсім противних бігунах; предмет мають, щоправда, той сам, але освітлення зовсім інше; при чому в реалістичнім зображені подій та постатей Шевченко перевищив Чайковського. Обидва письменники годяться з собою тільки в поглядах на причини, що викликали Коліївщину. Чи дійсно „спровокував“ Чайковський своїм „Вернигою“ Шевченка написати „Гайдамаків“, через недостачу відповідного матеріялу, вирішити трудно. Близче від „Вернигори“ Чайковського стоять „Гайдамаки“ до „Zamku Kaniowskiego“ Гощинського щодо колориту й щодо зайнятого становища супроти гайдамаків. Але предмет обидвох поем інший: „Zamek Kaniowski“ займається тільки епізодом бунту в Каневі, коли „Гайдамаки“ Шевченка дають повний образ Коліївщини. Поема Гощинського строго епічна; поема Шевченка пронизана м'яким ліризмом, а по-

¹ Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: „Очерки истории укр. лит XIX ст.“. СПб. 1888 р., ст. 224.

² Iwan Franko: Taras Szewczenko. „Kurjer Lwowski“, 1893 р., № 67.

³ Іван Шпитковський: „Гайдамаки“ Шевченка, як пам'ятка Коліївщини. „Записки Укр. Наук. Тов. в Києві“, т. XIV, ст. 71.

⁴ Д-р Омелян Огоновський; „Гайдамаки“. Поема Тараса Шевченка. Студіум, Львів, 1879.

⁵ Н. II. Дашкевичъ, op. cit., ст. 226.

⁶ Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej, tom V, ст. 28.

⁷ Bohdan Suchodolski, op. cit., ст. 287—288.

декуди навіть сентименталізмом. Автім деяка схожість може відноситися тільки до ситуацій пари коханків, до тону промов у Гощинського Небаби, у Шевченка благочинного та елегійного закінчення обидвох поем. Словацький, очевидно, не читав „Гайдамаків“ Шевченка, а все ж таки дивним способом у „Snie srebrnym Salomei“ і в „Гайдамаках“ просвічує ідея вільної, й то гетьманської України.

Шевченко, подібно як Чайковський у „Вернігорі“, і як почав Словацький у „Беньовськім“, малює в поемі великий образ Коліївщини. Поему закінчив Шевченко в квітні 1841 р. Про те, що діялося в Україні 1768 р., оповідає Шевченко так, як чув від „старих людей“, виправдуючи себе, що „надрукованого й критикованого нічого не читав“. Як виходить із „передмови“ до „Гайдамаків“, в основу поеми вставив поет оповідання про Коліївщину свого діда, поширюючи й окрашуючи його подробицями, взятими з інших уст. На образ Коліївщини, що його бачимо в золотих рямцях поета, склалися отже народні елементи, забарвлені симпатією та тенденціями українського народу. З того боку мусимо дивитись на Шевченкову поему, щоб зрозуміти її в народніх піснях не завжди історична правда виступає в своїй наготі, але зате відбивається в них виразисто народня душа, народні переживання та суворий суд народу про події.

Театр акції та народня традиція про Коліївщину були відомі Шевченкові, як мало кому. Адже поет народився в убогій кріпацькій сім'ї в Моринцях, а дитячі роки прожив у Кирилівці, селах, що положені в Звіногородському повіті, отже в центрі простору, де розгравалася Коліївщина. Моринці, мабуть, не відіграли жодної ролі в повстанні, зате Кирилівка була тим славна, що в тому селі задержався був гайдамацький ватажок Неживий, Кирилівці брали з ним участь у погоні за грабіжником Гайдашем і можливо, деякі залишилися в його загоні.¹ Через Кирилівку переїздив сам Залізняк у товаристві героя „Гайдамаків“, Галайди, що про нього й досі вдержалася згадка в народній традиції. Про Галайду зберіглася навіть народня пісня, що надрукував Метлинський. У Кирилівці зберігався також червінець, що його дав Залізняк хлопцеві, який подобався йому за його моторність. Недалеко Кирилівки були Будища з лісом, озером та льохом, у якому були заховані шляхетські скарби, далі Вільшана, де перебував гайдамацький ватажок Іван Романченко,² містечко Лисянка, де відбулася різня сковоаної в замку шляхти, та інші села менш-більш голосні в історії Коліївщини. Шевченко малим хлопцем бачив ті місця, де Залізняк та Гонта „з свяченім гуляли“. Чимало мусило ще жити за часів поета учасників у Коліївщині, що розказували про свої пережи-

¹ Яків Шульгин: Начерк Коліївщини, ст. 34.

² Яків Шульгин: Начерк Коліївщини, ст. 82.

вання в кривавих подіях. Доволі наслухався також поет про Коліївщину від свого діда, який, коли в хаті зібрався багато людей, оповідав про неї жваво та барвно. „Сусіди“ тоді — каже поет — „од страху, од жалю німіли“, і ніхто не помічав, що він, „мала дитина, у куточку плаче“. Не дивниця тому, що поет з такою життєвою правдою, безпосередністю та динамікою зображує в своїй поемі історію Коліївщини, в народному дусі.

Головними джерелами, з яких Шевченко черпав історичні відомості до „Інтродукції“, що являється історичним вступом до „Гайдамаків“, є, як я доказав у своїй розвідці: „До генези й пояснення „Інтродукції“ до „Гайдамаків“ Т. Шевченка“, стаття Івана Петровича Шульгина, поміщена п. н. „Барская конфедерация“ в V томі „Энциклопедического лексикона“, виданого А. Плюшарем 1836 р. в Петербурзі, та другий том „Dziejów Królestwa Polskiego“ Ю. С. Бандтке; увагами Михайла Чайковського до повісті „Вернигора“ та твором псевдо-Кониського п. н. „Исторія Русовъ или Малой Россіи“ (очевидно в рукописові) послугувався поет, як другорядними джерелами. Згідно з Шульгіним,уважав Шевченко за причини повстання Коліївщини: 1) „чудовищнове безначаліє“ в Польщі; 2) безуспішні зусилля короля Станіслава Августа покласти край „liberum veto“ і 3) повстання конфедераций проти короля з сумними наслідками для Польщі. Гадку Шульгина про безладдя в Польщі підтверджив поетові неменш яскраво Бандтке, що пише в другому томі своїх „Dziejów“: „Nieład i nierząd w Polsce był powszechny... Porównano ją zatem do karczmy zajezdnej, w której każdy, co chciał, to sobie pozwał“. Хоча Шульгин писав, що король Понятовський не мав „ни одной изъ доблестей, нужныхъ для царя“ і був „без сили характера и воли“, а Михайло Чайковський називав його в „Вернигорі“ „московським агентом“, все ж таки Шевченко відкинув їхній гострий суд про короля, і, спираючись на словах Шульгина, що король прямував „къ уничтожению liberum veto“, „умножению войска“ і „сбору податей“, почував симпатію до нього за те, „що для Польщі „хотів добра, як дітям мати, а може й ще чого хотів“.

Чималі обраї зісталися Шевченкові від польського суспільства за те, що, як докоряс Леонард Совінський,¹ у „Гайдамаках“ „postwarza na johydniej“ барську конфедерацію. Коли візьмемо під розвагу, що польські поети та історики оточили ореолом геройства постаті конфедератів, зрозуміємо обурення поляків проти Шевченка. Дійсно, в темному світлі з'образив поет конфедератів у своїй поемі. На його думку конфедерати „забули волю рятувати“, „полигалися з жидами“ й руйнували Польщу, Україну

¹ Leonard Sowiński: Taras Szewczenko. Wilno, 1861, стор. LV.

й Литву, ширячи вбивства та пожежі. Згідно з народньою традицією вплів надто поет в основу свої поеми епізод гáданого вбивства конфедератами жорстоким способом титаря. Досліди виявили, що справжню історичну подію про Данила Кушніра народ, а за ним у добрій вірі й Шевченко, перемінили й з'язали з барськими конфедератами. Однаке, страшна подія була перед барською конфедерацією й перед Коліївщиною 1766 р.

Конфедерати залишили в пам'яті українського народу якнайгірші спогади, і Шевченко виразно каже, що про конфедератів пише так, як розказували йому люди, „котрі їх бачили“. Яке величезне враження зробила трагічна смерть Данила Кушніра на український народ, найкращий доказ, що Залізняк, як знавмо зо свідчень гайдамаки Байрацького, вживав її як агітаційного засобу проти поляків.¹ А що ті спогади коренилися в дійсності, свідчать численні зізнання гайдамаків під час слідства у Києві, що до участі в гайдамацькому русі спонукала їх чутка, що конфедерати переслідують православну віру в Україні та що з конфедератами борються московські війська, як з ворогами. Леонард Совінський каже, що Шевченкові народня традиція могла помішати суть речі з найбільш брехливими оманами, а все ж таки, на його думку, не можна вибачити поетові такої помилки. Однаке забуває Совінський, що Шевченко не тільки на основі народньої традиції, але також на основі статті Івана Шульгина, якому вірив, як історикові, не міг виробити собі прихильного суду про конфедератів. Навпаки, стаття Шульгина тільки утвердила його в недобрій оцінці діяльності конфедератів, бо в тій статті зроблено висновок, що конфедерати „востанімъ своимъ навели только ужасъ и опустошеніе на свою землю, терпѣвшую одинаково и отъ своихъ, и отъ чужихъ“ та спричинили Коліївщину а накінець і розбір Польщі. Не можна кінець-кінцем заперечити, що Шевченко не мав автентичних відомостей про барську конфедерацію, а що були в нього помилкові про неї відомості, найкращий доказ, що помішав барську конфедерацію з радомською, а Паца поставив нарівні з Пулавським, провідником барської конфедерації.

Станиславів.

Михайло Мочульський.

ГАЙЛКИ ПРО ЗЕЛЬМАНА

в їх культурно-історичнім наставленні.¹

Гайлки — це старо-українські великородні пісні й забави молоді, переважно дівочої, а також парубочої, що неважче обов'язково вмішуються, а скоріше втручаються до дівоцьких забав, зачіпаючи

¹ О. Гермайз: op. cit., 42.

¹ Перед 15 роками була поміщенна в часопису українського студентства „Поступ“ р. II моя розвідка про містику гайлок. Була це спроба

дівчат. А Великдень — це в звичайній частині також старо-українське свято в своїй первісній подобі та своїм передхристиянським змістом; за давнішими ідеями є воно весняне свято в честь Бога Творця, подібне до таких самих весняних і літніх свят народів природи, практикованих колись по цілому світі. Найближчі аналогії до нього маємо в первісних народів північно-східної Азії, а також у багатьох народів півдня; про одну з таких аналогій, а саме про якутське свято „Існаг“, я писав у своїй праці: Культурно-історична постать старо-українських свят Різдва й Шедрого Вечора (1928), порівнюючи мотиви свята Різдва та всіх його обрядів до якутського „Існаг“. В часі таких первісних свят бували майже чи не в усіх народів світу забави молоді, що доходила до дозрілого віку. Цю фазу дозрілості молоді трактував увесь народ урочисто, і з нагоди великих суспільних і релігійних свят, санкціонував її прилюдним урочистим актом, так званою ініціацією,¹ щебто формальним уведенням у вік дозрілості хлопців і дівчат. При цім уряджувано забави молоді, окрім хлопців і дівчат, і співано пісні моралізуючого релігійного та громадянського змісту. Свідчить про це багато українських колядок, співаних звичайно молодими колядниками на Різдво або женихальні пісні на Щедрий Вечір з культовими лунарними мотивами, а времіні зальотно-женихальні гайки, основані також на лунарних мотивах. В тих веселих життерадісних гайках перший голос мали „ярі пчолятонька — красній дівчатонька“, цей „дар“ від ідеального Пана, що про нього співають гайки (про Воротаря). Вони то свою життевою радістю та красою зачіпають юнаків та тішать серця своїх рідніх. Гайкові забави бували презентацією нових дівоцьких підхопків та майбутніх відданіць перед громадою, і зразом були їх природним переглядом та ярмарком на них. На мою думку, цей ідеальний ярмарок на дівчат стався в пізнішій добі нещасної української бувальщини невільницьким торгом дівчат, а щоважевше понижуючим їх публічним напів примусовим віддаванням, де неетичні мотиви, примус і покривлення малолітніх, як від їх рідні, так і від нахабних інтересантів, виспівують якраз такі гайки, як гайка про Зельмана й деякі інші.

Гайка про Зельмана задержала в собі не тільки сліди давніх культурно-історичних елементів, але є також окремий історичний документ, який рад би я оце перевірити. Передовсім треба б перевірити й усійнити її етнографічний вигляд. Майже всі етнографи подають тільки першу її частину, що описує приїзд чи приїзд мітичного Зельмана, привітання його народом, потім розмову, в скоріш торг між ним та дівчатами про закуплення або віддання котроєсь із дівчат власникові такого то лішнього чи гір-

зацікавити громадянство етнологічними дослідами, й синопкати молоде студентство до праці в тім напрямі. Питання про властиву містичну гайлок інле все відкрите; але я, за свої кільканадцятьлітні досліди над старо-українською культурою, послугуючися культурно-історичною методою дослідів, дійшов до певніших вирішень цього питання. Результатом згаданої праці є оци розвідка.

¹ Порівняйте Pater Dr. Wilhelm Schmidt: Die Stellung der Rundmäen. Völker in der Entwicklungsgeschichte des Menschen. St. 180. Iniciacionsceremonien.

шого „грунту“, цебто господарства. Та однак ця гаїлка не кінчиться згаданим вступом, бо по нім приходять ще інші співи та напівтеатральні забави, що разом із вступом творять осібну красцю забави. Як першу так і другу частину цієї гаїлки співають донині по всіх сторонах галицької України та в Східній Україні, хоча може подекуди роздільно так, що одна й друга частини являються окремішньою та творить окремі сцени. Я наведу тут один із старших записів тієї гаїлки, а саме запис Ігнатія Гальки та цілу його статтю про неї, подану в „Зорі Галицькій“ з р. 1860 стр. 524-25. Ігнатій Галька пише так:

„Слідуючу гаїлку співають русько-польським словом. Іменно: сідає якесь замужна невіста і бере на коліна дівку невеличку. Дівка тая лежить на колінах наць так, щоб її лиця не було видно. Другі дівки засідають побіч тої невісти, а три дівчат став перед невістою і співають:“

Ponagabog Želman, Ponagabog jego brat,
Ponagabog Želmanowa rodzina!

Сідящій відповідають їм, — і так ово ѹде дальше, що із самого тексту буде видно. Жельманом називаються взаємно:

Bodał zdrów Želman, Bodał zdrów jego brat,
Bodał zdrów Želmanowa rodzina!
Woco, woco Želman, woco, woco jego brat,
Woco, woco Želmanowa rodzina!
Wo panienkie Želman, wo panienko jego brat.
Wo panienkie Želmanowa rodzina!
Na jakij grunt Želman, na jakij grunt jego brat,
Na jakij grunt Želmanowa rodzina?
Na chłopskij grunt Želman, na chłopskij grunt jego brat.
Na chłopskij grunt Želmanowa rodzina!
А мы панна не маємо
На хлопській грунтъ не даемо,
Idź precz Želmanowa rodzina!
Бувай здоровъ Жельманъ.
Бувай здоровъ jego brat.
Бувай здоровъ Želmanowa rodzina!

І відходять, а сідящій їх завертаютъ:

Wróć się, wróć się Želman,
Wróć się, wróć jego brat,
Wróć się, wróć się Želmanowa rodzina!

Ці три вертаються й знову повторюється сцена перша з тією різницею, що вже тепер то на шляхетський, то на пошівський, то на дідівський грунт їх сватають, і все їх відпраляють, аж — начинець — на королівський грунт дають, співаючи:

Тепер панну мы маємо,
На крулевській грунтъ даемо.
Вотъ панна вотъ, Želmanowa rodzina!

Ці три беруть тепер свою віддану в супроводі всіх інших дівчат, і йдуть із нею в другу сторону цвинтаря, де, ставши, винагуруються їх: а вміеш ти жити, в'язати і т. д. за всю сільську роботу; вона все відповідає: „Ні, мене мамуня мої того не вчили!“ Тоді стають ю пошгуркувати, як нездалу, і она від них утікає назад до своєї мами; врешті приходять по ню, і слідують взаємні обиджування:

Przyjdź, duszko, przyjdź!
Przyjdź, swaszko, przyjdź!
Zle cę ci donьку научила,
Детину сьми аволочила.

Зле съ сына научила,
Детину съ ми зволочила.
Przyjdź, duszko, przyjdź!
Przyjdź, swaszko, przyjdź!
Твоя донька лядашчичя,
Твоя донька неадалиця!
Послали є до овець,
Покололь є баранець!"

Як у гайці, що подав оце Ігнат Галька, так у всіх інших, що записали давніші й новіші етнографи, звертають увагу три моменти: 1) привітання народу, а може тільки самих дівчат, звернене до Зельмана, 2) мітична фігура Зельмана та його оточення, і 3) ідеальний гурт дівчат та їх розмова з Зельманом. Хотів би я ці три моменти окремо проаналізувати. Слова привітання етнографи не однаково подають. Найстаріші етнографічні записи подають так слова привіту. Оскар Кольберг, подавши насамперед приїзд Зельмана: „Jide, jide Zelman“ і т. д., пише:

Pomahaj Bih Zelman!
pomahaj Bih jeho brat!
pomahaj Bih Zelmanowa ! bratowa wsia rodyna...

В другім прикладі тієї ж гайки подає: Na dobryj deň Zelman... „Покуття“ (ст. 177). Вацлав з Олеська подає текст гайки по-польськи, зачинаючи від слів:

Pomagaj Bóg Zelman
pomagaj Bóg jego brat, і т. д.
(Muzyka do pieśni pol. rus. ludu galicyjskiego, ст. 3—5).

ІІ. Найман подає:

Pomahajbi Želman,
Pomahajbi Jeho brat,
Pomahajbi jeho swat,
Želman i Želmanowa
I brat i bratowa,
Rodyna Joho і т. д. (Mal. etnograf. z okolic Piškowa.)
(Zbiór wiad. do antrop. kraj. t. VIII, st. 147.)

Ванке (Wanke: Zbiór wiadomości do antrop. kraj., т. XIII ст. 50) подає подвійний привіт, спершу:

Pomagaj Bóg Zelman.
pomagaj Bóg jego brat, і т. д.

а потім:

Bodaj zdrow, Želman
Bodaj zdrow, jego brat,
bodaj zdrow, Želmanowa rodzin! і т. д.

Ігнатій Галька („Зоря Гал., яко альбум“, гайки ч. XII, ст. 524—525), як подано вище, записав:

Ponagabóg, Želman
Ponagabóg, jego brat і т. д.

Герасимович: „Нар. звичаї обряди та пісні в селі Крехові“ („Правда“, 1893 р., ст. 374) зачинає словами:

- I. Понага-бу Жельман
Понага-бу его брат
Понага-бу Жельманова Родзіна!"
- II. На який ґрунт Жельман.
На який ґрунт его брат.
На який ґрунт Жельманова Родзіна ? і т. д.

Чубинський: „Труды“ т. III, ст. 55, detto у J. Erben'a: Pisne a ricadla, ст. 68-69, паше по — чеськи:

Chlapci :	Jede, jede pan Jan,
	Jede, jede Žalman
	Jede, jede cěle naše Rytířstwo.
Dívčata :	Čeho žadá pan Jan
	Čeho žadá Žalman
	Čeho žadá cěle naše Rytířstwo.

Замітне є, що в кількох наведених варіантах гайли про Зельмана, окрім перших привітальних слів: „Помагай Буг“, „помагай Біг“, „Понага-бут“ і т. д. бувають іще й інші привітання, як: „Бодай здоров Зельман“, „На добрий день Зельман“ і інші, а навіть є ще й третє дивне привітання в гайці, що записав Ігнат Галька („Зоря“): „Воцо, воцо Зельман“. А що цей оклик не є етнографічна джоковина, ані похибка Гальки, ані друкарська помилка, стверджую тим, що я записав такі слова поздоровлення в Межигір'ях біля Галича, а також в Конюхах біля Бережан, де співають це поздоровлення також у іншій формі: „Помага буг“, а в Конюхах також „Паганад-Буг“; а В. Гнатюк у своїм виданні гайлок подає в гайці про Зельмана поздоровлення: „Понадгабук“ (з Речиць, Городецького повіту). Все те свідчить, що поздоровлення „Понагабук“, „Понадгабук“, „Поганадбук“ і ін. не є ані українське „помагай Біг“, ані польське „ромагай Bóg“, але щось інше, не слов'янське, чуже, а що — треба якраз доказати.

Якби ці фрази були сподішеннами, то бренили б „ромагай Boże“, „Boże romóż“, а не „ромагай Bóg“. Мабуть є ці заподані етнографами польські фрази „Romaga Bóg“ самовільною перерібкою слів Panaga Bóg, бо ті слова Panaga Bóg більш подібні до польської, віж української мови. Пригадую собі з передкілька десети літ розмови українських етнографів на тему цих давніх первісних слів привітання Зельмана та їх загальну думку, що слова Romaga Bóg і Panaga Bóg — це мабуть селянське перекручення на польський лад українського привіту, та що належить їх у виданнях цієї гайлки про Зельмана викладати. Стверджую, що поніший Вол. Гнатюк у своїм виданні гайлок не павів ані однієї з привітом Panaga Bóg, хіба я винятком тієї, що вище згадав я.

Тимчасом хочу прослідити зваження мітичної появи самого Зельмана, та його оточення, про які співає гайка; рівночасно відгадати джерело походження того міту том більше, що проблема походження особи Зельмана в'язеться з проблемою походження фрази „Paganā Bóg“. Наперед належало б вирішити, звідки взялася між українськими гайлками гайка в польській мові, хоч між поляками ніяких гайлок не було, ані нема. Загально поширені була між українськими письменниками легенда, не знати, бравородного, чи літературного походження, що гайковий Зельман, — це був жізд, що за давніх панщинських часів в добі, коли галицька Україна підпала під владу польських королів, дійшов до великої влади, й змущався самовільно над українським народом. Найновіші дослідники покликуються на історичний документ про Зельмана, що наводить етнограф д-р Кайндль („Leipziger Zeitung“ 1892,

ч. 226),¹ де сказано, що в місті Дрогобичі року 1055, засудив магістрат міста Зельмана Вольфовича на смерть за дуже несовісні лихварські впливи народу й знищання над ним в цілому Дрогобицьким повіті. Разом із Зельманом Вольфовичем були суджені також його син Лейба Зельманович і Волько Беняшович. Всі вони були ждами. Але дата цієї події неагоджується з панцизняними часами за польської влади в Галичині, а також злочином загаданого Зельмана і його брата мали більше лъокальний характер і не були поширені поза Дрогобицький повіт; темчасом цародня легенда про Зельмана поширила по цілій Україні, а що більш — зв'язана з всенародніми великомісячними святами, — отже легенда про Зельмана, очевидно, має якісь глибші й загальніші мотиви. С народні перекази, що Зельман — це був пан, чи жд, що найбільш тим доскулив народові, що мав владу над українськими християнськими церквами. Він замикав церкви, і тільки за окунюм відчиняв їх, понижував тим християнську віру так безоглядно, що навіть на Великдень не мав народ без його дозволу вступу до церкви. Наколи так було, то не диво, що народ витав його появу на Великдень, як вибавлення в тажкій пригоді, а коли він прибував з цілою своєю ріднечю, щоб подивитися на святочні народні обряди й забави, нітали його всі, як побажаного гостя, радісно й урочисто.

Але він надуживав свого великоможного поставлення ще в інший спосіб, бо займався віддаванням заміж українських дівчат, а може й торгував цим живим товаром, ілучи за прикладом ждів з усього світу. Може бути, що ця страшна пам'ятка поневолення українського народу, як нездоровий сонний корінмар, затяжила над психікою українського народу й дала привід до створення цілої гайкової креації про Зельмана. Але, на мою думку, якби це була правда, то була б вона тільки частиною або варіантом міту про Зельмана. І поправді, вловки доказати не можна, що основою міту про Зельмана є наведена вище легенда. Поперше, ці в одному варіанті гайлок про Зельмана не сказано, що Зельман був жд. Якби він нам дійсно був, то сьогодні, по кількох століттях його пам'яті, народ нагадав би це ждам та всьому світові безоглядно. Та мені здається, що кожний народ не адепрований, менше або більше культурний, інстинктивно зберігає історичну правду своєї минувшини. А український народ є з того огляду дуже скрупульний. По-друге, — гайка про Зельмана поширила не тільки в Україні і в Галичині, але варіант до неї знаходимо також у чехів (див. вище чеський варіант, що подав П. Чубицький); а також знаходимо варіант до неї на польській в слов'янців, тільки з тією різницею, що замість нашого Зельмана співають там про Шумера. Замітне є й те, що окруженні іductого Зельмана в Україні творять його найближча родина. Коли тим часом в чеськім варіанті творить це окруженні лицарство, цебто військо. Чеська пісенька так співає:

¹ Документ цей видав д-р Венцковський у „Прикарпатській Русі“. Виписую зо статті В. Решетухи: „Гайлики про Зельмана“, подана в „Нашій Культурі“ з 1935, кн. 3.

Jede, jede pan Jan,
 Jede, jede Zalman,
 jede, jede celé naše Bytostwo.

Зауважую при тім, що казва Жальман звучить інакше, як в українській гайці, і фразапан Ян відрізняє ще більш чеську пісню від української. Тé саме треба відмітити про пісню чи гайку словінську.

Щó однак могло б дати правдину основу досліду гайки про Зельмана, а до того, яким чином ця гайка поширилася між іншими слов'янами? Годі було б дати на це відповідь, якби не мала ваваги, що її доклав Ербен, на якого покликується Чубинський, подаючи чеську шевську про Зельмана. А саме, сказано в цій завважі, що деякі чеські варіанти тієї пісні мають на її початку слова „Dagačan“, „Magun“ і інші. Як раз ці давні слова кидають ревеляційне освітлення на загадочне походження гайки про Зельмана. „Dagačan“ і „Magun“, з допущенням слова „Bug“ є ім'ям Бога в його іпостастичній антропоморфічній появі, як батька народу в тунгузів (мешканців північно-східнього Сабіру). Це докладніше вияслю нижче, подаючи культово-релігійні ідеї тунгузів; а тим часом мушу опрацюватися, яким чином зводжу пірування далеких від України тунгузів до споминами українців. На мою думку, зближення українців з тунгузами довершилося після злочасного бою над Калкою (1224 р.) та погрому українців, що його завдав Темучен-Чінгісхан. Завойовницький напад Чінгісхана був тоді хвиливо здержаній з причини його наглої смерті, але постанову Чінгіскана виконав його унук Батий нападом на Київ і Україну 1234 р.; після зайняття азійські орди землі на захід по Одрі і на південь по Дунай. Головним дорадником Чінгісхана й виконавцем його планів був тунгузець Ілі-Чук-Тсай,¹ людина з вищою освітою, з китайською культурою, що мав вищий голос серед усіх державних і військових чинників, як за життя Чінгісхана, так і за його наслідників. На мою думку був він найвищим урядником канату, учасником походу на Київ і Україну та самовидцем перемог Батія, а після того найвищим адміністративним мужем на здобутих землях. Як тунгузець, мав своє військове й цивільне окруження, зложене, без сумніву, зо своїх країн, яких розміщував рівночасно на всіх відновідальних становищах. Вони зо своїм оточенням були мабуть тими лицарями, що про них співали величальні пісні поневолені чехи, словінці та українці, а може й поляки. А український народ вітав їх з волі чи з неволі не українським словом, а тунгусським релігійним скликом. А втім, загальна ідея Бога і в понятті українців мало різнилась від тунгусських ідей Бога. Як доказують найновіші етнологічні досліди, більша частина тунгузів ще тепер заховує первісні приязні господарські, суспільні та релігійні; а тим більше було це 700 літ тому. Тунгuzи вірють у пайвіще ество Творця всесвіту, і сам всесвіт уважають за особистого Бога, з найвищими присмітами. Називають його Бóа — Бут, Боá, Батá — Бáга — Бут. В іпостастичній появі називається Він Дагачан Бут або Магун. Також

¹ Д-р Адріян Константинський: Історія Руси, ч. II. ст. 8

вірують тунгуси, що один із найліпших духів, Божих орудників є батько народу Й спікун плекаторів рогатої худоби (ренів); Його також називають Дагачан Буг, а Магун — це Божий дух лісів та приятель лодців та рабочок. Вірують також тунгуси, що добре, Божі духи втілюються в найкращих вибраних народу, за яких уважають своїх духовників та шаманів (ворожбятів) і взагалі піародніх лицарів. В такім разі називають їх ішо іншими іменами, як пр. „Шевагі“, „Шевокі“, „Воцко“ (число многе Вечім); а зтурецька і татарська називають їх „Іци“. Це все загадую для того, що в гайках про Зельмана деякі з них імен приходять майже незамінні. Тому-то не диво, що поневолені українці, чехи, словінці вітали цих напів-мітчичих тунгуських та татарських лицарів релігійними тунгуськими та татарськими окликами; а як це звичайно бувало при забобонних ідеях, заховався їх культ в Україні до нинішніх часів, при збереженні їх мітчичих імен. За такі імена вважаю: „Воцо-Воцо“, як подає гайка, що записав Іга. Галька перед 70 роками. Що ці імена почесні, доказує те, що нині величав народ не тільки Зельман, але й Зельманову та Його братову Й цілу родину. До Його дочки відчуття: „Во паневки Зельман“ і т. д., очевидно, що це „Во“ є тільки скороченням слова „Воцо“. В Конюхах Бережанського повіту співають до сьогодні „Опо, оцо“ Зельман. Ця фраза є безсумнівною тотожністю з „Воцо“, „Воцо“, що записав Галька. Але мені здається, що тут воно має ще значення „батько (отче)“, але все таки в значенні мітологічнім. Я спостеріг, що український народ не каже другий відмінок до слова „отець-отца“ (цебто вітця), але каже „бца“. Подібно до української форми „бца“ відмінне хорватський народ свое отас в другім відмінку бса. В тім випадку оклик „опо“ означав би почесне ім'я батька в значенні мітологічнім. Щодо фрази „По-на-га-буг, Па-на-га-буг“, то я вважав би її метатезою слова „Ба-га-на-буг“, тим більше, що вже „По-на-га-буг“ є метатеза слова „Па-на-га-буг“ рівне „Ба-га-на-буг“, Й було б найвиразніше поадоровлення Бога тунгузів. Тут приставка „на“ є трохи невиразна, однак вона, мабуть, коначна для евфонії цілої фрази. Замітна річ, що в тунгуських сусідів від полудня, якутів, сьогодні майже потурчених, є ім'я іпостатичного Бога Баянай (Ваілай), а в сусідніх татарів Паянак або Баянак, що відповідало б по часті фрази „Па-на-га-буг“, оскільки приняти в слові Баянак метатезу Панаюк. (Кінець буде.)

Конюхи.

о. Ксеніофонт Сосенко.

ПОЧАТКИ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА В ГАЛИЧИНІ.

ІІІ. Перемиський осередок.

(1830-ті та 40-ті роки).

На дальшу долю української музики в Галичині зав вирішальний вплив Іван Сілігорський. Він став перемиським єпископом 1818 р., зараз після заснування дико-учительського заведення, і бувши пріхильником музичного мистецтва, що його шам'ятив добре ще з віденських часів, не жалів грошей, щоб тільки його піднести з сором-

чого упадку. Організаційну сторінку справи взяв на себе молодий, активний його капеллян Ярослав Левицький. У першу чергу треба було організувати хор, український хор, що задоволив би естетичні потреби своїх слухачів і збудив захоплення молоді мистецьким співом. Тоді можна було б думати й про ширше розгорнення цієї справи, — про оснування постійної музичної школи.

Щодо хору, Левицький уже із попереднього мав досвід, що синкопи гроші дасть; важче було з репертуаром. Українських творів у Галичині не було ніяких, треба було думати про Росію. Отже несліпучий Левицький написав зносини з Петербургом і врешті 1828 року одержав звідтіля чималу посилку хорових творів, головним чином Дж. Бортнянського, а також М. Березовського й Б. Галюші.¹² Справа хору в Перемишлі стала через те цілком реальні, і Левицький не залишив ніякої пагоди, вперто настікаючи на Слігурського. Киріальна їх розмова була в осені 1828 року: „Якось раз при обіді еп. Іван Слігурський став ю мою розмовляти на тему мистецького співу. Він погодився, що такий спів треба почне завести в Перемишлі, і сказав до мене ці пам'ятні слова:

— Ви багато балакаєте, а не робите!

На це відповів я:

— Я не маю конче потрібних до того засобів.

— Не турбуйтесь цим, тільки робіть, а потрібних грошей я не пожадаю!

На це сказав я з захопленням:

— Ваше преосвященство, ще сьогодні буде перша лекція музики!¹³

Невідомо, чи Левицький настільки підготовив справу, щоб зараз можна було починати співанки хору. Гроші й репертуар були, але виникла ще одна, може найважчя перепона: добір диригента. В цілому Перемишлі не було людини, ні між українцями, ні між чужинцями, який можна б було доручити мистецьке керування хором. На цьому могла вся справа заломитися. Але енергія Левицького перемогла. Щоб справи не відкладати, він вирішив узяти на керівництва пожищо кого-небудь і дожидатися, аж доля присне до Перемишля більш відповідну людину. Таких чином диригентом і навчителем став старий Вікентій Кураєвський, прозваний „горячечем“, що колись сам співав басом, але вже стратив голос і жив на ласиковому хлібі при латинській катедрі в Перемишлі. Він розумів потонис, синав чотири вокальні казочки, і за допомогою скрипки міг хоч якнебудь вивчати репертуар із співаками. Кращого музики в Перемишлі тоді не було. 2. 7. 8.

Перших хористів навербував Левицький із молодих людей, що знаходилися в єпископському палаці. Щодо їх кількості — є розходження в споминах сучасників. Вербицький каже, що перші два роки було в хорі тільки чотири співаки, а з них на імення називає одного: Якова Нероновича, що згодом відіграв невину роль в цьому хорі. Зате Левицький від самого початку видав більшу кількість членів і перелічує їх: Михайло та Володислав Вербицькі, Олекса Осика, Матвій Піпковський, Іван Абрахік, Юрко Чижевич та Іван

Кордасевич. Третій сучасник, Ів. Хр. Сікевич, крім вище наведених, подає ще її себе, як soprano — соліста в цьому хорі. Очевидно справа стояла так, що в кожному голосі був один соліст, що провадив цілу партію, а звичайних хористів була більша кількість. Мемуаристи записують, як видно, тільки кращих співаків.

Навчання відбувалося досить примітивно. Старий Куранський приходив щодня із скрипкою до єпископського палацу й виготовляв з учнями репертуар. Іраця поступала швидко, а між співаками визначився талановитий Яків Неронович, тоді студент філософії в перемиському ліцеї, що мав з природи дуже гарного тенора. Одея Неронович вже кілька років (від 1825) був провідником у богослужбових співах у церкві, й за те єпископ давав йому дармове помешкання в своєму палаці. Тепер, при допомозі Курянського, Неронович познайомився з юним мистецтвом і в короткому часі почув, що він сам міг би орудувати хором і диригувати співаками на хорах у катедральній церкві.² і *

Отже вчив і складав репертуар докупи старий В. Курянський, але прилюдно в церкві не відважився виступати; там диригував молодий його учень. Перша богослужіба з новим хором відбулася па початку 1829 року³ і випала невдало. Почулися голоси, що ціла ця справа не варта заходів і коштів; сам ініціатор діла, Йос. Левицький писше: „Але що ж робити! Знайшлися приятелі й вороги цього скупу, і то тим більше, що Вікентій Курянський був уже старий, не знав генерал-баса й не міг утримати чистої гармонії“.⁴ Подібно також Вербицький: „Була це перша спроба мистецького співу в Галичині; спів був, правда, неніжний і потребував очищення, але зін, як новонароджене дитя, зростав, кріпився й дожидав кращих часів, більших сил і лучшого керівника. Були різні погляди, чи дитину цю годувати, чи в молодості вбити; але витривалий характер Йосипа Левицького переміг думку останніх. Він сказав: Хай цей спів витирається, а колись витреться й буде чистий!“⁵

І так, пе зважаючи на першу невдачу, хору не розв'язали. На відмаки, долутими до цього ще більш „домівників“ із палацу Сагурського, а Курянський далі приходив із скрипкою на співанки.⁶ Проте усіхів не будо; за всяку ціну треба було дістати освіченого диригента. І врешті Левицькому усміхнулася доля.

Цього часу прибув до Перемишля чеський музикант Алоїз Найдек, спроваджений, мабуть, перемиським старостою Вінклером. Найдек був родом із Брна на Моравії, музичну освіту здобув у Брні та в Відні. Вже у 18. році життя диригував у Брні академіями під фірмою ландграфа Шлезії й під протекторатом губернатора гр. Мітровського. Диригував також оркестрою в театрі й був членом оркестру позашкільного директора віденської музики Каз. Блюменталя. Своїми церковними композиціями у Брні здобув собі дуже скоро розголос. Побираючи дальшу освіту в Відні, був членом австрійського „Музичного Товариства“ й членом „Квартетової Музики“ в барона Мюллера, разом із придворними музикантами Воржішком, Янзою та Пехачком. Його „Ораторію“, виковану в Брні, Відні та Дрездені, прийняли ре-

цензенти дуже прихильно.¹⁷ В Національному Музею в Празі збереглися два твори Нанке: 1. рукописне „Offertorium“ на мішаний хор з оркестром і 2. друкований „Vater unser“ до слів Раупаха, на мішаний хор з органами й оркестрою.^{18a} В Перемишлі давав Нанке лекції співу, між його ученицями були дочки старости Вінклера та місцевого „пляцкоменданта“ Шенка, що пластили Йому по 1 зл. за лекцію.¹⁹ Траплялась ягода, що п. Нанке міг прилюдно виявити свій мистецький талант, і зразу звернув на себе увагу Йос. Левицького. З другого боку Й староста Вінклер зізнав про квалітет єпископського хору й рекомендував Левицькому свого вчителя музики А. Нанке, запевнюючи, що ця людина в короткому часі спровадить хор на правильний шлях; обіцяв навіть для першого виступу участь своєї доньки. Єпіскоп Снігурський поставився до цього проекту прихильно, Нанке також погодився.

Тоді Йос. Левицький пояснив Йому церковно-слов'янські богослужбові тексти, а для тих, що не знали кирилиці, переписав латинськими літерами й німецьким правописом цілу альтуртуру й іще деякі богослужбові пісні, як, напр., „Христос воскрес“, „Тіло Христово“, тощо. Альойз Нанке скомпонував усе для чотиритолосного хору й узялся жраво до співанок. Наука йшла так успішно, що за два-три місяці він мав під рукою досить добре вищколений хор і вирішив зробити перший виступ на Великдень 1829 року. Він виказав винести з катедральної церкви органи, щоб даремно не займали місця на хорах і диригував сам цілу врочисту богослужбу. В характері солісток виступали тоді дочки Вінклера й Шенка, тобто місцева аристократія. Успіх був цілковитий, слухачі задоволені, сп. Снігурський щедро нагородив чеського музику.²⁰ Нанке віддачиває єпископові таким чином, що написав у його честь композицію для soprano-сольо й хору, до слів Йос. Левицького. Музика цього твору не збереглася, а другом винішов сам текст у Львові 1829 р.²¹

Незабаром Йосип Левицький, порозумівшись з єпископом, звернувся до Нанке й запропонував Йому поступити на постійну працю до українського хору. Нанке бачив, що матеріал, з яким він мав працювати, добрий, і захоплений недавнім успіхом, прийняв пропозицію Левицького; вони скоро склали умову, на підставі якої Альойз Нанке став учителем і диригентом катедрального хору, за річну плату 400 р.²²

Запал до музики у перемиської молоді був великий. Зголошувалося до школи й хору багато студентів, з яких Нанке вибрал найздібніших, допутив їх до старих кадрів і почав систематичну роботу. Візлачив щодня години до науки, новим учням давав лекції початкового співу, а з старшим витрацював новий репертуар. Твори, що Їх приготував був старий Вінк. Курицький і Яків Неронович, синглядив і „в короткому часі, sicut deus ex machina, поставив хор такий чистий, що кращого не можна було й бажати“.²³

Праця в школі та в хорі прийняла скоро широкий розмір, так що сам Нанке не міг її подолати. Справу з'ясували перед сп. Снігурським і представили, що конче потрібно ангажувати ще одного вчя-

теля, помічника головному драгестові. Снігурський радо погодився і визначив на цю посаду платню 200 р. на рік.¹

Література. Нотки 1—27 подано по попередніх розділах.

²⁸ Давніші біографи М. Вербіцького подавали невірно, що він народився в Улючі. Улюцькі метричальні книги противяляться цьому. Також і дата народження спершу була непевна. В шематизмах перомиської спархії з років 1852—57 рік народження композитора подається 1810; а від р. 1857 і після до кінця — постійно 1815; це погоджується з підомістю Вербіцького.

²⁹ Всі ці підомості взято з метричальних книг с. Улюча.

³⁰ Іос. Лозинський: „Житие Йоана Снігурского”, Львів, 1851, стр. 30.

³¹ Левицкий Йосифъ: Оказане высокого почетия Его Преосвященству Господину Йоанну Снігурскому, епископу Переяславскому... Вид. Ставрон. Інституту, Львів, 1829, ст. 4 ін 4^т. (На кінці цього вірша додикано: „Музику до сей итаки за сопранъ соло и четыри голосы въ хорѣ. Алоисъ Напке, живый въ Переяславѣ”).

³² М. Вербіцький: „О пінію музикальним” 1863. — Плату Напке деякі мемуаристи подають інакше; напр. Русланъ-музикантъ: Спасительный дѣлъ бл. и. епископа Йоана Снігурского („Слово”, Львів, 1884, ч. 50) подає неправильну суму 300 р. в рік. Зато Ів. Хр. Сінкевич, ор. сіт., визначує її на 500 зл.

Всі дати, щодо початків перемиського хору, позяті цілком з „Історії“ Йос. Левицького. Вербіцький у своїх споминах („О пінію муз.“) розказує, що Напке прибув до Переяславля в кінці другого року після зорганізування хору. А разом із тим найбільший його рокрай датує на 1830 р.р. Звачить, початки хору треба б відсунути на 1826—7 рік, але це суперечить не тільки хронології Левицького, а й іншим. Напр. Русланъ-музикантъ (ор. сіт.) спростовує цю дату Із Петербургу візва-чус роком 1829-им. — В першому шематизмі перемиськ. спархії за рік 1829 про катедральний хор іще нема згадки. На рік 1829 шематизм не виходив, але на рік 1830 уже значиться: *Recepit ecclesiam cathedralem reperiuntur; cantores musikales sub directione d. Aloisii Napke comprositor.* На шематизмах стоять дата цензури завідки з останніх місяців попереднього року, а складатися вони мусили ще трохи раніш. Отже шематизм на 1830 рік подає станові з осені 1829 р., і це цілком погоджується з датуванням Йос. Левицького.

Страй.

Зиновій Лис'ко.

ТВОРИ ГР. СКОВОРОДИ І МОСКОВСЬКА ЦЕНЗУРА.

Найбільший і найкращий знавець творів Григорія Сковороди акад. Д. Багалій не дає на це питання якоїсь докладнішої відповіді. У своїй загальнозвісній праці: „Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода”, Харків, 1926., яка вичікує на не одне ще додовнення й розяснення, — він обмежується над цим питанням тільки загальними висловами, що, мовляв, друковані твори Гр. Сковороди зазнали „цензурі утисні” й залежні від них „ізвечення”, а знов „деякі інші рукописи” його таки „не були дозволені до друку”. Ось це й усе, що подибується в праці акад. Д. Багалія (тор. с. 201 навед. його праці) в справі нашого питання. Трохи більш й докладніше про цього слідує з праці А. Котовича: „Духовная цензура въ Россіи (1799—1855. гг.)”, Спб., 1909., що він скористав для неї цікаві дані

з „Архіва Московської Духовної Цenzури“. На цій праці, неузгяднений зневажливи Гр. Сковороди, я й базую ось що свою невеличку статтю.

Десь так перед 1804. р. прихильники нашого українського філософа-містника Гр. Сковороди, правоподібно з масонських кругів, подали на розгляд московській духовній цензурі такі його рукописні твори: „Начальна дверь до христіанскому доброіравію“ та „Разговоръ о томъ: знай себе“. Як поставилася ця цензура, що з наказу Правил. Синоду заопікувалася охороною московського „благочестія“ й містилася від 1799. до 1828. р. в Донській монастирі, до згорілого твору Гр. Сковороди, про це близче нічого не відомо. Видно, що проти його друку вона може й нічого не мала, коли він появився згодом у петербурзькім масонськім журналі „Словесный Вѣстникъ“ (1806., ч. III., серпень, с. 159—79). Знов інакше поставилася вона до другого його твору, й то саме в 1804. р. Неприязній супроти п'ятого той узяв ігумен, а потік архимандрит Геннадій Челюков, що був членом цензури від 1799. до 1810. р. „Одною з перешкод до ухвали діалогів Сковороди послужила для Геннадія — пише А. Котович, — із ж іншою проповідь про зневагу тіла, що там міститься: воша, боявся він, зможе нападити еретиків недбалства й тим привести згубну школу впорядкованим благо суспільствам“ (с. 70). Взагалі ж, мав Геннадій Челюков на згадані твори Гр. Сковороди такий погляд, власними його словами кажучи: „хотя здесь много хорошихъ и есть самыи св. писаніемъ согласныхъ мыслей, но, какъ онъ предложены необыкновеннымъ и страннымъ образомъ безъ надлежаній одна съ другою связи, то, во многихъ мѣстахъ, такъ темно, что и самому проиниательному читателю, при чтеніи ихъ, надобно будетъ останавливаться. А малоплатный и непроевѣщенный можетъ уклониться въ разумѣніе погрѣшилъ и еретическое. А то, что служить можетъ поводомъ къ заблужденію, сдва ли заслуживаетъ одобрения, какового требуютъ книги, въ духовныхъ типографіяхъ печатаемыя“ (с. 71—2). Такого погляду дотримували й інші члени московської духовної цензури, предсідником якої на ті часи був піхото інший, як Віктор Прокопович Антонський († 1825.), „изъ малороссіянъ — як він казав, — сынъ прот. Антонія Прокоповича, изъ малороссійскихъ дворянъ“, та й до того ще вихованець Київської Академії. В цензурі був він від 1800. до 1809. р. Проповіді й твори, по його смерті залишені, місцями ..оказались слово въ слово заимствоваными изъ Аридта и другихъ писателей“ (с. 60—61). Правда, серед членів московської духовної цензури були й такі особи, які задивлялися на твори Гр. Сковороди в тому ж 1804. р. досить оригінально. Наприклад. Пресвітер московського собора Благовіщення Василь Іванов так і казав, що „второй разговоръ (ильт діалога: О познаніи самого себя), по содержащейся въ ней въ величайшей степени, достоинъ сожеженія и покалечія“ (тідкресл. мос.). Неначе в супереч В. Іванові доводив синодальний ризничий Іннонентій ось що про твори Гр. Сковороди як передає його слова А. Котович: „1. Христіанское

і правоученіє, що складається з деякого пояснення десятослов'я, та 2. Разговоръ изъ содѣржанія сего: „Знай себѧ“, читав із належною увагою, й знайшов, що а) те, різким і переключочним способом писане, може бути корисне й заманюче особливо для тих, що шукануть не голої моральності, але основно обясеної та філософічно, у змислі своєї необхідності, й доказаної; в) до серця кожного наблизчно й ціннішою мовою в.І.З.М.К., що є справжня людина або що таке є сучасне її ество, в якому повинен відриватися загублений вигляд Божий та Божа подобість, — це сильно побуджує до повчання, оброблення й опрацьовування бессмертної душі..., для (досягнення) важнішої християнської цілі, що міститься у внутрішній перевірі або відродженні. г) Він (твір Гр. Сковороди), що своїх особливостей — і для більшої частини люду заманючим — складом мови та надзвичайною ясністю, а якою подає такі важні матерії, необхідні для всіх до пізнання, але не для всіх зрозумілі, — привабив дуже багатьох до прочитання не тільки з співгорожанів автора. Багатьох же чужинців, що полюбили Його ще на російській мові, спонукав він, цей твір, перекласти на чужинецькі мови, як то французьку й німецьку, — на цих мовах із немалою похвалою читався, тай ледви б, чи не надруковані І.І.П. Прима, в ньому є й деякі простоизродні терміни, дикі вирази, відмінні від загальноприйнятих церковні погляди, але все це легко може бути справлено, без усякого розриву зв'язку твору, й тому, по такім виправлених, поручаю Його, як корисний та в своєму роді рідкий твір, до надрукования” (с. 72, підкр. мое). На ці цікаві доводи Інокентія інші члени цензури не звернули уваги, коли „Разговоръ о томъ: знай себе“ не з'явилася опісля довію друком. Як із них слідує, то цей власне твір Гр. Сковороди знаходив також поширення серед чужинців, цебто французів і німців, що перебували тоді в Росії, які мали б його отож піти перекласти на свою французьку й німецьку мову? На жаль, про такі переклади рукописні ми не маємо тепер ніякого ні слуху, ні духу.

Як відомо, в 1837. р. з'явилися в Москві такі твори Гр. Сковороди окремим друком, як „Дружескій разговоръ о душевномъ мирѣ“, „Бесѣда двоє“, „Харківськія басні“ та в 1839. р. „Брањь Архистратига Михаила г҃ь сатаною“. Всі вони надруковані з дозволу духовної цензури „Московскимъ Попечительнымъ Комитетомъ Человѣколо-Бівого О-ва“, не без помилок і цензурних прогалин. До цензури були передані ці твори згідним комітетом іще десь перед 1835. р. Їх розглядав тут ніхто інший, як архимандрит Філарет Гумилевський, спісля архієпископа Чернігівського. І знов найбільш псуваані були перві „діаологи“ Гр. Сковороди, а власне в них „мѣста, противныи вѣры“. „Думаю, слѣдуетъ не только не одобрить, но, для престеченія соблазна, и не возвращать“, як писав він цензурним пером у 1836. р. Певна річ, що інші твори Гр. Сковороди, які переглядав Філарет Гу-

милевський, мають у протоколах московської духовної цензури та-
кож десь такі сердиті відання. Інакше вони й не змогли побачити світу
її сонця. Від одного з них — „Брань Архистратига Михаила съ са-
таною“ — він мав навіть неприємність, але аж через юсловна двад-
цять років. Приблизно в 1853. р. архієп. Філарет Гумилевський ді-
став від Петербурзького Синоду наказа, про який довідуюсь із його
листя до свого приятеля А. Горського. В п'ятому він пише йому таке:
„В останньому листі писав я тобі про чутки щодо твору Сковороди.
Тепер довелося дістати й укasa про цю справу. Від жене вимагають
пояснення, чому була дозволена до друку книжка: „Брань Михаила
съ сатаною“ нестидна з св. Письмом та переданням?“ Ви розумієте,
як зручно мені доставляти пояснення про цю книжку, що перегляда-
лася в 1836. р., немаючи іні руками ні одного листка про цією давно-
минулі. Коли я дам відповідь Синодові, що книжка надрукована на
підставі журналу цензурного комітета, через що тільки комітет, ма-
ючи в своєму архіві журнали свої й відання. Його членів, і в стані до-
ставити пояснення, яке вимагається, то Синод, можливо, таку відно-
відь знайде за грубістю“. „Не розумію — пише Філарет, вагаючись,
тому ж Горському в другому листі, — чому й як виносять справу
з давнину часу? Притім дуже зам'ятаю, що хоч
один чи два твори Сковороди дозволив я до
друку з багатьма поправками, зате інші за-
арештовані в цензурі з затриманням рукопи-
сін“ (с. 460—62, підкresl. moe). Гадаю, що після такого признання
Філарета Гумилевського, стає доить зрозумілим, чому так мало появ-
илося друкованих творів Гр. Сковороди в XIX. ст., а власне перед
1894. р. Шкода тільки, що такі цікаві цензурні архівні відомості
були старшим дослідникам життя нашого філософа, а в першу чергу
Д. Багалієві, невідомі. Бо те, що подав оде фрагментарно у справі
цензурування його творів у Москві А. Котович, певне не вичерпує
в цілості даного питання. Взагалі, архіви московські зберігають іще
не одну цікаву подрібню до життя Гр. Сковороди, якого вищі цер-
ковні кола московські вважали виходить неабиякою для себе небез-
пекою. Московський митрополит Філарет Дроздов розглядав його по-
гляді тільки як „жестокі еретическі“. Таке вичитується з відзину
цьою митрополита з дня 11. листопада 1839. р. на „сочинені“ сту-
дента Київської Духовної Академії Петра Козмина „Объ Иоаннъ Ма-
ксимовичъ, архієпископъ Тобольскому и его творенияхъ“: „Сковороду
сочинитель величаетъ (тут) я роднымъ и учредомъ: видно-
не знаетъ жестокихъ еретическихъ митий его“.² Пресловутий Філа-
рет Гумилевський також писав про Гр. Сковороду, що він „и по жизни,

¹ До речі важучи, на основі постанови Петербурзького Синоду послідувало
для 20. XII. 1853 р. пам'ять „Высочайшес повелініє: „Брань Архистратига Михаила
съ сатаною вовсе изъять изъ продажи“. Про це тодішній міністер народи, освіти
полідомляв також Київського губернатора. Про це див. М. Бушицький: „За-
бірюча твору Сковороди: Брань Архистратига с Сатаною“, „Науковий Збірник“, Київ,
1926, т. 21.

² Див. „Собрание митий и отзывоъ Филарета митрополита Московскаго“, Саб.
1887 („твір доповідильний“), с. 626.

и по образу мыслей — український філософъ, тъ сожалѣнію, испортившій мысли свои знаніствомъ сть Бемовою безтолковою мистикою. Еще цѣлы рукописныя переводы Бема, которые если не были плодомъ занятій самого Сковороды, то безъ сомнѣнія по его настоанію были составлены и находились въ его рукахъ. Три фолеанты принесъ мнѣ крестьянинъ Каразина*.³

На прикінці варг іще додати, що член московської духовної цензури прот. П. Деліцін також сердився в 1838. р. над творами Гр. Сковороди, які „не подобались йому більше, ніж другим“ (с. 452), ось як приміром його колегі проф. Ф. Голубинському. Але й цей не відчував до цього вже такої „особливої симпатії“, про що згадує А. Котович. Деякі місяці про нашого філософа з „Житія“, написаного його прихильником Михайлом Ковалінським, Голубинський просто скреслював іще в 1843. р., як ось: „многіе моахи были бы цѣловальниками, если бы употребили себя по своим способностямъ“. Була скреслена в тому „Житії“ також відповідь Гр. Сковороди на заклик, щоб він став „столпомъ церкви“ — монахом, а власне: „Одного царскій вѣнецъ преукрашаетъ, а другого низвергаеть въ тьму кромънию... Одного богословіе дѣлаетъ свѣтильникомъ міра, а другого обманщикомъ... Одного монашество освятило, а другого очернило и погубило на вѣки“. При цьому не обійтися й без резонерства Глубінського: „Не царскій вѣнецъ..., не монашество... погубляють людей, а превратное дѣйствие свободной ихъ воли. Званіе не виновато въ томъ, что мы худы“ (с. 445—46).

Оце паразі все, що можна навести з праці А. Котовича про розглядування творів Гр. Сковороди в московській духовній цензурі. За своєї точки погляду „благочестія“ московського, зв'язаного в ті часи з вередливою миколаївською реакцією, вона поставилася до них цілком вороже, як до прояви „еретигої“, що, очевидно, із „штундою“ не має нічого спільногого, але з протестом вільної української думки й релігійного почуття, скерованого Гр. Сковородою проти пануючого тоді ненормального укладу в громадянському житті й церкві.

Königsberg.

Домет Олянич.

ГРИГОРІЙ ЛЕВИЦЬКИЙ, український гравер XVIII. ст.

Коли говорити про технічні способи гравірування Г. Левицького, і то не тільки в згаданих вище гравюрах, а взагалі в цьому дорібку нашого гравера, то приходить іще на увагу один з кращих фланандських граверів — Jakob Jan Witdoeck. Цей гравер-мідеритник народився в 1604. р. в Антверпені. Вчиняє спочатку у Шута,

* „Обзоръ русской духовной литературы“, Харків 1861, ви. 2, с. 72.

а пізніше у школі Рубенса. Тому більшість його гравюр власне виконані в дусі школи Рубенса. Рік смерти гравера не відомий.¹

Загально про згадану серію гравюр Г. Левицького в „Евангелії“ 1737 р. й „Апостолах“ 1737 і 1752 р.р. можна сказати, що як у цих перших — ранніх працях, так і пізніших Г. Левицький являється першорядним рисівником не тільки в загальному укладі фігур, але й у найменших деталях, які ніколи не збуває педальним і шкідловим рисунком, як де бував в численних інших, навіть кращих, граверів. Особливо вражає певничайна пластичність і виразливість форм, що надає фігурам враження скулптурних моделів. На цій підставі К. Широцький навіть робив припущення, що Г. Левицький міг рисувати деякі фігури справді з різьбарських зразків церковного мистецтва, яких в сер. XVIII. ст. було ще багато по церквах України. Але ціла справа не в моделях, а в прекрасній рисунковій техніці цього гравера, що вмів передати найменші чюанси світлотіні та вміло схоплював загальні маси й форми будови тіла та анатомічні особливості в деталях.

З менших праць нашого гравера можемо ще відмітити цілий ряд реалістичних образків, що робилися переважно на окремих аркушах для поширення серед найширших верств людності. Переглядаючи ці образки, переконуємося, оскільки в старі часи в Україні дбали, щоб дати народу справді високо-мистецькі зразки, виконані першорядною граверською й друкарською технікою. Були такими й праці Г. Левицького, переважно популярні в Україні біблійні сцени, як „Вознесіння на небо Богородиці“ (1737. р.), „Хрещення Іс. Христя“ (1739—1740.), кілька варіантів „Розп'яття“, „Іс. Христа“ й „Богородиці“. Більшість цих образків, а особливо „Богородиця“, зокрема у західноєвропейських зразках, — у переходовому стилі від бароко до класичності. Та й тут зустрічаємо мотиви, що живо відсвітлюють українське оточення та рідні мотиви. Наприклад на образі „Хрещення Іс. Христя“ бачимо рисунок Київської Академії, після перебудови її архітектором І. Шеделем в рр. 1736—1740. Рисунок Академії настільки добрий і докладний, що може служити за графічний документ до історії будинку Академії. Також ув інших гравюрах мистець дуже часто вміщує типові й важливі будови Києва, і в першу чергу, розуміється, будови київо-печерської Лаври.

Про самостійність мистецької творчості гравера свідчать також його 4 портрети сучасників, писані, безсумнівно, безпосередньо з натури.

Крім мистецької освіти наш гравер взагалі був всесторонньо-освічена людина, про що свідчить і його літературна праця. Відомо, що Г. Левицький написав життєпис евангелістів і короткий зміст кожної евангелії в згаданому „Евангелії“ 1737. р., де були вміщені гравюри мистця. Брав також участь у праці: „Філософія Аристотеля по умствованню перипатетиковъ изданиая“, видрукована у Львові

¹ „Das Kupferstichkabinett“. Berlin, 1909, т. V ст. 5, табл. 56.

в Ставропігійській друкарні в 1745. р. в мовах слов'янській, латинській і польській. Книжка була присвячена префектом київської Академії Михаїлом Бозачинським графом Олексієві Розумовському після оборони тезиса (з філософії Аристотеля) Григорієм Щербацьким в київській Академії, правдоподібно, в присутності самого графа. В цьому виданні вміщено 4 алегоричні гравюри Г. Левицького: герб Розумовських; заставка з фігурами, що тримають картуш з монограммою; велика гравюра з родоводом Розумовських у вигляді дерева режі, й друга заставка з монограммою Розумовських. На останній гравюрі бачимо в центрі картушки з монограммою, яку підтримує добрий гений у вигляді гарної жінки. Коло жінки, чистої життя й свіжості, змальовано овочеве дерево з плодами, а знизу кошак з розкиденими дозрілими плодами. З другого боку монограмми Купідон записує визначні діла роду, які ініційував Купідон, що спускається з неба, увінчуючи деревом вінком і пальмовим листям. Отже тема й зміст — типові для панегіричної доби бароко й рококо, але ця складна композиція подана з почуттям міри та естетичного смаку. У тексті книжки є ще кілька інших заставок і кінцівок у виконанні іншого відомого гравера, що працював у Львові, Івана Філіповича (діяльність у роках 1745—1763.).

*

Та коли порівняємо цілий мистецький доробок цього гравера, то переконаємося, що найбільш цінними являються т. зв. „тезиси“ і пам'яткові гравюри Гр. Левицького, де він виявив цілу свою мистецьку й технічну умілість. Ці гравюри роблені зо святочних нагод і присвячувані високим київським достойникам, а тому належать із'язані з українським культурним життям середини XVIII. ст. Вже з огляду на самий своєрідний зміст цих гравюр, що відбивають український побут та українське оточення, тут більш самостійності і в цілих концепціях і композиціях, і в окремих фігурах і архітектурних мотивах, рисованих безпосередньо з натури.

Зокрема академічні тезиси, що тісно зв'язані з київською Академією та загалом українською освітою старих часів, займають одну з найбільш інтересних, а навіть, до певної міри, оригінальних сторінок мистецького життя та свою високою мистецькою вартістю займають визначне місце в історії граверства на цілому сході Європи.

Як відомо, в кінці XVII. і за цілу першу половину XVIII. ст. — в часи найбільшого розквіту київської Академії, коли кількість студентів доходила до 2.000, — тут встановився звичай удаштовувати публичні диспути. Крім диспутів шкільних — щотижневих і щомісячних, були річні диспути при закінченні академічного року, що обставлялися незвичайно пишно та вроочисто. На них запрошувалися українську військову старшину, міську самоуправу, київське громадянство та родичів студентів. Програма складався, крім диспута на релігійно-філологічні теми, з драматичної театральної вистави, хорових і соловій співів, музики, декламації, привітань тощо. Отже, для цих річних диспутів виготовлялися спеціальні великі гравюри.

т. зв. „тезиси” (з тезами диспуту). Часто ці тезиси мали присвяти визначним особам, що запрошувалися на диспут, — гетьманам, полковникам, ректорам Академії та ін. Тезиси презентувалися визначним гостям, присутнім на академічному святі, та за здогадом розвішувалися на мурах Академії та брамі Братської (академічної) церкви. До слова зауважимо, що таке розвішування тезисів як плакатів, що припадає в час уже на другу половину XVII. ст., треба вважати одним з найдавніших прикладів історії плакату цілої Європи!

Тезиси виконувалися кращими київськими граверами, не рідко самими учнями акаадемії та друкувалися в друкарні Лаври, а часами і за кордоном.

З таких найдавніших академічних гравюр відомі: панегірік гетьманові Самойловичу „Трибут” від „Колlegiatov Кіевомогильських” з підписом Павла Барабашевского, що походить з 70-их років XVII. ст.; гравюри І. Щирського 1691. і 1697. р.; І. Магури на честь Степана Яворського, Гедеона Одорського й гетьмана Івана Мазепи (1705—1706.); гравюра на честь Варлаама Яспіського поч. XVIII. ст., теж Данила Галактовського на честь гетьмана І. Мазепи 1708. р. Але після трагічної поразки Мазепи під Полтавою 1709. р. тезиси не виконувалися в Академії аж до 1713. р. (присвячений київському митрополитові Іосафатові Броковському). З дальших тезисів відомі — тезис 1741. р., на честь Тим. Щербацького 1744. р. й на честь цариці Єлизавети Петровни, що виконав берлінський гравер Шлейсман. Та найкращі тезиси належать Г. Левицькому.

Одна з ранішніх більших праць гравера пам'яткового характеру, що наближається до типу „плакатних” тезисів, є велика гравюра розміру $33\frac{1}{2} \times 23$ см., присвячена архимандритові київської Лаври Романові Коні. Гравюра походить із років 1735—1740. і перевозиться в бібліотеці київської Лаври. Це досить складна композиція з численними постатями, різними алегоричними вівображеннями, картушами, гербами, краєвидами тощо. У верхній половині гравюри з небесної сфери тут виражено св. Троїцю й велику фігуру Богородиці в супроводі анголів. По боках Богородиці в хмарах — погруддя преп. Антонія Печерського з моделем трьохбанної барокої церкви Воздвиження з Ближніх печер (побудована коштом полковника П. Герцика 1704. р.) і преп. Феодосія з моделем многобанної церкви — правдолюбію Різдва (побудована коштом полковника Мокієвського 1696. р.). В нижній половині гравюри на тлі „klassичного” краєвиду вирисовані чотири постаті на цілій згіст: св. Романа в дияконському одязі, портрет самого Романа Коши та два архіереї. Ще нижче два анголи тримають у руках моделі Головної церкви Лаври й Троїцької церкви над головною брамою Лаври. В найнижчій частині гравюри зображується зірка, можливо, твір самого Г. Левицького:

Крестъ съ союзомъ истины Христова держава.
Въ тѣхъ хвалится Романа гербовая слава.
Кони Архимандрита Печерскія Лавры,
Въ ней же мощи вѣчаныхъ истрѣнніи злора.
Крестъ Христова быти себѣ знаменуетъ.

Софою любви сердца веъхъ къ себѣ гназуетъ,
Подъ кровъ Богоматери приклоняеть въю
Да къ своему Патрону припредѣтъ жизнъ сю,
Идуще путемъ, ишъ же отды преуспѣша
Къ отчайной славѣ, иже зде въ пещерахъ почина.

Далі. над картушем з цим віршем — герб Р. Кони (хрест на ланцюгу), а навколо картуша 6 елікових медальйонів з різними алего-ріями: свічка, ротонда, дощева хмара та ін.

Не зважаючи на численні постаті, медальйони та ін. цієї гравюри, мистець дуже добре вив'язався зо свого завдання. У живім групуванні дієвих осіб він зручно виділив більші — важніші персонажі (Богородиця, портрет Р. Кони), підкреслив їх значення в відповід-ному розміщенні й самим рисунком, та павколо них у зрівноваженії: складній композиції розставив другорядні фігури та цілу декорацію (алегорії в медальйонах, краєвид, картуш). Беручи та увагу, що це одна з ранніх праць панного гравера, приходиться дивуватися, також прекрасній, вповні вироблений граверській техніці з незвичайно-стараючим і майстерним виконанням деталів.

Другою визначною працею нашого гравера є тезис 1738. р., замовленій префектом Академії Сильвестром Куляжкою на честь архи-мандрита Лаври Іларіона Негребецького. Ця гравюра, що перехову-валася давніше в музею б. Духовної Академії в Києві, величезного розміру 6-ти аркушів, друкована на шовку. У верхній частині гравюри в центрі виражено в сяйві Богородицю, а під нею сері мі-сяця — герб І. Негребецького. З боків Богородиці — 4 анголи; два з них тримають у руках рипідць трикірій і дикірій (архієрейські сві-тильники); два інші анголи підтримують образки препод. Антонія й Феодосія лічкерських. З країв від ангелів — картуші з символічними виображеннями: місто в сяйві сонця й місяця (надпис *Rgodroma Solis*); престол із книжкою й рукою, що вказує на слова письма; інший престол із цимборієм (лідц. *in alio potum*); орел над землею. Середню частину гравюри займають прекрасні рисунки го-ловцої церкви Лаври, будинок лаврської друкарні й монастирських забудовань. З останнього виходить сам І. Негребецький в спісоком-ському одязі, а за ним слідує його патрон преподобний Іларіон. Коло будинку друкарні стойть алгоритична, розігнана постаті жінки, що тримає в руках жезла й модель ротонди. В нижній частині гравюри, ніби на подвір'ї Лаври — алгорит мудрості, сили, добродійства, благочестія в образі елегантних дам рококоового стилю. Ці граціозні по-статі тримають у руках символи загаданих алгорітів — колону, семи-свічник, дзеркало, змію й щита. У самому долі — картуш із присвя-тою Негребецькому латинською мовою, герб Негребецького (серп мі-сяця з п'ятнадцятьма зорями, стрілка й корона), глобус і книжки, що іх дають мудрі штахи. Крім того, є ще тут чотири менші картуші, подібні до картушів у горішній частині з такими символами, як престол із заєвичною свічкою (напис *in incensum*), престол із сяй-вом (*hostia*), колона з Розп'яттям (*altmenter*) і труби в хмарах над містом.

Володимир Січинський.

РОСІЯСЬКА МОВА СЕРЕД ГАЛИЦЬКИХ МОСКВОФІЛІВ.

У статті п. в. „В адін час“ („Наша Культура“ Ч. 1936.) подає д-р К. Студинський докладні вісті про те, як зареагувало наше суспільство на затій Б. А. Дідицького в зв'язку з виданням його відомої брошюри „В адін час“. Міркую, що для наших читачів буде цікаво познайомитися, чи та як відгукнулося на справу переплачування російської (нібито) мови в Галичину польське громадянство, а саме найбільш у тому заинтересована польська львівська преса.

Того часу, цебто при кінці шістдесятих років минулого століття, друкувалися ві Львові три польські часописи, а саме: „Gazeta Narodowa“ за редакцією спольщеної українця, колишнього учня Бережанської гімназії, Івана Добринського. Цей часопис був органом польської лояльної до австрійського правительства партії під проводом гр. Голуховського, що за ціну своєї лояльності домагалася й добивалася підопільного володіння над цілою Галичиною польської шляхти. Другий часопис „Dziennik Literacki i Polityczny“, опозиційно настроений (наскільки в цих часах могла опозиція мати якесь значення!), ішов за модним тоді напрямом перемінити австрійську монархію в „слов'янську федерацію“, бо — мовляв — пім'ців і мадорів у державі мало, а ще вони не можуть мати великого значення супроти чехів, поляків, українців, сербів, словінців, та інших слов'ян, що тоді опинилися були під австрійським пануванням. Цей часопис редактував Юліан Штаркаль.

Третій часопис, що його редактував Генрик Ясінський, це „Dziennik Lwowski“, що авав себе „демократичним органом“, а при цьому гуртувалося тодішнє „Towarzystwo narodowo-demokratyczne“ під проводом Франца Смолки та Генрика Шміда. За цим „демократичним товариством“ стала польська молодь та львівське польське міщанство, що, підсилювані різними емісарами та пам'атаючи недавнє повстання (1863. р.), не могли погодитися з програмою лоялітів та федерацістів.

Найкраще з усіх цих часописів була редактована „Газета Народова“, а в склад членів її редакції входив Ян Лям, голосний тоді ві Львові своїми їдкими хроніками, польський повістяр-сатирик, автор „Великого світа Цапович“ та „Голов до посолотк“. У своїх їдких сатиричних хроніках, що їх поміщував кожного тижня в „Газеті Народовій“, нераз осмішував Ляма наших доморосливих „русских“, а саме Івана Гушалевича, Антона Пиструшевича, Івана Лапрівського, Василя Ковалевського та бережанського піароха Й декала, посла до сейму о. Павликова.

Правда, Лямові сатири не були писані з любови до нас і всі задля піддержання нашої справи, а тільки тому, що вище названі належали в сольні до опозиційної групи. Все ж таки — міркую — діково притягнутися до них, тому наводжу переклад уривків із цих їх книжкового видання цих фейлетонів-сатир п. и. Яна Ляма „Kroniki Lwowskie“ (1874 р.).

Найкраща сатира на чудовинне „язичіє“ тодішніх русофілів поміщена на стр. 151—154, як другий уступ „Сеймових студій“.

Пиші там Лям таке: „Найбільше гідна уваги бувало в кожному парламенті опозиція. Вона додає руху та життя репрезентаційній усталові. Як одноманітні були б засідання львівського сейму, коли б час до часу бодай о. Петрушевич не уrozмаїчував їх акциз довгим, крізь ніс віделіваним акафістом, що його зміст та мова звучать із чужо, так дивно для кожного звичайного галичанина.. Прислухуючись уважно до мови шановного посла, протираю все мимоволі очі й пити сам себе: Чи може „все те мені сниться? На яві, живучи стільки літ у краю, не чув я ніколи тоза сеймовою залею таких орігінально скомплікованих слов'янських звуків, не натрапив ніде такої буйної скількості закінчень -енний, -енна, -енное. І міг би я жити ще сто років, а не довідався, що підлагаемо „правительству“, що плачу „правительственные“ податки з прив'язання до „височайшого престола“, а то до тої міри, що тільки „правительствая сила“ вдержує „жизнь“ мою. Уся ця філологічна краса робить на мене „кругом кур'єсное впечатление“.“

А далі злову таке: „Для кожного, хто знає трохи російську мову, мусить бути смішне те, що „заступники“ народу в мові та своїх письмах нефортунно стараються уживати цієї мови. Не говорять вони українською мовою („по руску“), але ж не говорять і не пишуть російською мовою, бо ні один ії не знає. Їхня мова настільки російська, як піменською є говорка („шмаргот“) урльоцянок, що вертаються просто з полку, де „віксували штіблі“ („чистили черевики“), та „клопали гози“ (тріпали штани). Проте не вдавають повторювати, що книжковою мовою українців („русицу“) є російська мова.

На стор. 157 находимо ще таке. „Посол о. Баревич с невіро українець („русинем“). Цього не можуть йому заперечити навіть святоюрці. Твердити, що о. Баревич не любить своєго народу, значило б сказати йому, що він не любить сам себе. Його промова збила святоюрців із пам'ятіку, коли він пригадував їм, що від двадцяти літ не зробили вони нічого для української („рускей“) мови та письменства, а тільки завели московщину.

Бережави.

Франц Коковський.

М. П. ВАСИЛЕНКО Й ЙОГО НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ.

III.

Зaintомство з науковими працями Василенка виявляє нам, що цей учений був найсильніший ув історіографії. Не дуже сильний і оригінальний у своїх синтетичних конструкціях, він зате вичерпуюче окановував матеріал, умів зібрати й звести чужі думки, подати бібліографічні відсилачі, зіставити теорії й висновки дослідників і т. ін. В своїх працях він виявив властивості доброго історіографа, від якого можна було сподіватися великої праці з обсягу української

історіографії. На жаль, цього не маємо. Василенко, більш як за 40 літ своєї наукової діяльності, викінчив тільки пару неповних оглядів і опублікував справді багато історіографічних устушів у своїх численних працях та рецензіях.

В своїй статті „Къ исторії малорусской исторіографії и малорусского общественного строя“,⁴⁸ що її він написав з приводу статтей В. Микотіна, Василенко дає свою першу історичну справку, щодо розробки української історії в XIX. ст. На думку Василенка „малоруську“ історіографію треба починати з Г. А. Полетики,⁴⁹ хоч сам же Василенко згадує також і деякі праці давніші.

Другу, важе систематичну, статтю про історіографію „Малороссії“ помістив Василенко через 5 літ в Енциклопедичному словнику Брокгауза й Ефрана, де Василенко був співробітником головно з обсягу української історії, хоч дав кілька більших статей також і з історії російської.⁵⁰

Аналіз, огляд чи якесь уваги історіографічні мають майже всі Василенкові статті. Особливо солідно з історіографічного боку представляються його „Нариси з історії Західної Русі й України“, де маємо цілі історіографічні розділи. Василенко розглядає там літера-

⁴⁸ „Кievска Старина“. 1894, т. 47.

⁴⁹ Там же, стор. 249.

⁵⁰ Серед співробітників Енциклопедії Словника Брокгауза й Ефрана іх'я Н. П. Василенко зустрічається в т. 24. (СПб 1894). Його значкою в цьому виданні служили І. В., але на ней не можна сподівати, бо і Н. Веселовський мав таку ж значку. Не винаговуючи тут дрібніших і неспіднісаніх гасел Василенка в цьому словникові, зазначаю тільки його головнікі статті: Казацкое царство (1894 р., т. 26, ст. 906—909); Калачевъ Николай Васильевичъ (1895, т. 27, ст. 7—8); Кіазь (руссійскій) (1895, т. 29, ст. 474—477); Комісія для составленія нового уложенія (1895, т. 30, ст. 866—869); Корфъ (баронъ Николай Александровичъ) (1895, т. 31, ст. 355—356); Крыжаничъ Юрій (1895, т. 32, ст. 861—862); Литовско-Русское Государство (1896, т. 34, ст. 818—827); Мініхъ (1896, т. 37, ст. 368—369); Митрополиты русские. Митрополиты Юго-западной Руси. Митрополичьи потчины въ древней Руси (1896, т. 37, ст. 464—471). Наказъ (большой) (1897, т. 40, ст. 481—484); Справочна (1897, т. 43, ст. 45—46); Патріаршество въ Россіи. Патріаршіе домові монастыри. Патріаршіе вотчины въ Россіи (1898, т. 45, ст. 29—36); Підушная подать въ Россіи (1898, т. 47, ст. 123—128); Поземельная община (1898, т. 47, ст. 202—211); Поземельные (1898, т. 48, ст. 691—694); Приказы (1898, т. 49, ст. 186—196); Пугачевщина (1898, т. 50, ст. 750—761); Пугачевъ (1898, т. 50, ст. 761—764); Расколь (въ Россіи) (1899, т. 51, ст. 284—303); Малороссія — 1. Исторіографія, 2. Исторія Малороссії (1899, т. 55, ст. 490—509); Старшина Малороссійская (1900, т. 61, ст. 457—460); Тарговицкая конфедерација (1901 р., т. 64, ст. 634—636); Турецкая война Россіи (1902, т. 67, ст. 122—138); Удельная система (1902, т. 68, ст. 590—594); Упія и узвітская церковь въ предѣлахъ Польши и Россіи (1902, т. 68, ст. 821—831); Хашенко (1903, т. 73, ст. 40—42); Ханство крымськое (1903, т. 73, ст. 45—52); Хмельницкій (1903, т. 73, ст. 456—461); Церковнія недвижимія имущество (1903, т. 75, ст. 104—106). Наведені статті Василенка в Енциклопедії відрізняються солідністю й грунтовістю опрацювання. Майже до кожної з них автор вказує головнішу літературу, т. щ. свого справочного знаточия більшість із них не втратила ще й досі. Василенко був потім співробітником і нового Енциклопедичного словника Брокгауза й Ефрана, видання якого припинялося в з'язку з світовою війною, а також співробітником Енциклопедії Граната.

тuru української коаччини, польсько-української боротьби, колонізації Лівобережжя і інш.

До обсягу праць з історіографії можна віднести також і численні рецензії Василенка, яких у нашому реєстрі зазначено 46. Перша з них з'явилася 1890. р., а остання — в 1927. р. Майже всі вони торкаються чисто історичних праць або матеріалів, і то здебільшого з історії Лівобережної України. Василенко рецензував історичні часописи, як „Чтения в Ист. Общ. Нестора-Літописца“ (ка. кн. V, X, XII, XVI, XVII), археографічні видання Московського Археологічного Общества (Древности, т. I.), Збірники Російського Історичного Общества (т. т. 55, 56, 63, 69, 79, 84, 94, 101), деякі харківські збірники, Річники, Матеріали, різні праці російських, українських, польських і білоруських істориків і т. д. Майже всі рецензії Василенка стосуються праць з української історії. Деякі з його рецензій юдають тільки короткий зміст праці, в інших же Василенко займається розбором і дає оцінку.

Деякі цитати, що їх наводить Василенко з рецензованих творів, та його уваги з приводу них, можуть служити ключем і для його власних поглядів. Ось, напр., в 1891. р. в „Київській Старині“ він умістив рецензію на книгу свящ. Г. Сорокина про містечко Дмитрівку (спроба історично-статистичного й етнографічного опису). В цій рецензії Василенко особливо докладно зупиняється на відчуженні в відносинах між російським і українським населенням Дмитрівки.

Село Дмитрівка на Херсонщині існує десь з XVIII-го, чи навіть із кінця XVII. ст. Населення її прийшло, складається з двох національних груп: великоросійської й української. Поселились вони в цьому степовому селі давно, живуть тут літ із півтораста, але живуть цілком окремо, не змішуючись і „чуждаючись“ одін одніх. Вони — свідчить свящ. Сорокин — різняться мовою, характером, звичаями й одягом. Хоч і належать до однієї громади й ходять до однієї церкви, українці й великороси не мають одні на одних майже ніякого впливу, і не стараються переймати одні в одних лішніх звичаїв й знання навіть по господарській частині. Українці й великороси Дмитрівки не зближаються: вони не дружаться між собою, навіть не їдуть у куми одні до одніх. Взаємне відчуження між ними таке велике, що помічається бажання розірвати зв'язок навіть там, де він установлений і підтримується офіційними чинниками. Напр., у 1888. р. українці с. Дмитрівки склали приговора про необхідність розділу землі, тоді ж в селянське Присутствіє, і разом з тим прохали про утворення для українців і великоросів села окремих сільських правлінь. Присутствіє в цьому відмовило, бо приговора про це підписали самі українці. Великороси такого розділу не бажають, і якщо скликався сход для рішення цього питання, то ні один великорос не являється. Українцям вдалося тільки відокремити для себе толоку, де не мають права пасті свої коні великороси.

Особливо велику завзятість у збереженні своєї самобутності зауважив автор в українців. Книжна мова — каже він — в школі,

а тим більш поза нею, слабо засвоюється. Не дивлячись на те, що важе кілька поколінь родилося, виросло й умерло, кожий тримається свого. Взагалі ж помітно, що великороси більш засвоюють українські слова в розмові, ніж українці московські. Українці ні одного слова великоросійського не вживають, хіба в лайці коло розправи, як дразнят іх.

Навіяла ці, досить довгі устуки з книги свящ. Сорокина, Василенко сам від себе додає: «Поскільки дві суспільні групи, що більше 150 років живуть поруч, що виховали вже кілька поколінь при однакових фізичних умовах, все ж зберігають свої національні особливості, не піддаються впливу однієї іншої, то значить надто велика пропасть між їх розумовим складом, їх світоглядом, складом усього іхнього життя. Походження цих різниць корениться в далекому минулому того й того народу».

З рецензії Василенка певний інтерес для характеристики його давніших історичних поглядів представляє рецензія на „Опыт русской историографии“ В. Іконникова.²¹ Василенко називає цю працю „найвидатнішим явищем нашої історіографічної літератури за останній час“. Уже в цій рецензії Василенко виявляє добру обізнаність із розвитком історіографічної літератури в Росії. В тій своїй рецензії він — тоді ще молодий початковий історик — висловлює деякі власні погляди на окремі моменти науково-історичної праці. Його ставлення до організації цієї праці досить негативне. „Чи можна — каже він — працювати так несистематично, так урізково, як працюють наші історики цього часу, внаслідок чого один — хоч як важкі питання — тільки-тільки що заторкується (нпр., вплив татарського панування на економічне становище Русі, історія „Малоросії“ й інш.), а про інші другорядні пишеться ціла маса праць (нпр., про варязьке панування, історію окремих князівств), а в цілому нічого толком не знає, що зроблено, що треба зробити, які питання треба розглянути детальніше й т. ін.“.

Не дуже прихильно висловлюється тут Василенко й про працю історичних товариств. „Організація історичних товариств — чисто з тієї його рецензії — як вона склалася в нас — явище пепормальне. Перелумовою товариства є спільна колективна праця, колективна розрібка питань, обмін думками з приводу тих питань, і уставо-лення більш вірної з тих думок, а внаслідок цієї діяльності товариства звелася до порожньої формальністи — питання калейдоскопу рефератів не знati для чого, а потім друкування цих рефератів у працях товариства“.

Не знали, яке саме історичне товариство мав на увазі тут Василенко (чи Істора-Літописця, чи інкесь інше). В цих його судженнях очевидно є молода доктор радикальна пайкість — пізніше йому самому довелося керувати такою ж, не дуже уміленою, працею такого ж наукового колективу, і редактувати збірники не менш ка-

²¹ „Киевская Старина“, 1893, т. 41, ст. 169—184.

лейдоскопічних докладів. Але в своїй рецензії він мав іншу розуміння, коли підкреслював дуже велике не тільки чисто наукове, а й трактівне значення праці В. Іконникова.

Рецензії Василенка з приводу деяких праць розросталися в цілі статті,⁶² а деякі викликали навіть скандал. Такими були його критичні замітки до праці М. Слабченка про „Малоруський полк“⁶³, яку Василенко оцінив цілком негативно, як книжку без будь-якої наукової вартості, що її не можна виправити, а треба просто відкинути. На Василенкову критику Слабченко відповів у 116 томі Записок НТШ довгою статтею, до якої Василенко приточив свої уваги, що їх редакція об'єднала з статтею Слабченка під спільною назвою „Ще до історії устрою Гетьманщини XVII. і XVIII. в.в.“. Поминаючи в цих статтях різні моменти, характеристичні для кожного з авторів, наведу тільки пару висловів Василенка, що в них виявився його погляд на історичну працю взагалі. „Я розумію — каже Василенко — наукову працю так, що не можна кидати на вітер слів, а треба — що кажеш, то ствердити. Я не можу думати, що для науки корисно, коли в наукових працях будуть висловлюватися може й дуже ефектні, але зовсім безгрунтовані думки“.

„Не зовсім для мене ясне й те, що д. Слабченко каже про вплив економіки. Хто ж із нас коли казав проти того, що економіка має зважді величезний вплив на життя народу? Мала вона величезний вплив і на життя України після 1654. р. Д. Слабченко посилається на 3. том Історії Росії Покровського. Праця д. Покровського дуже ціна щодо Великоросії. Але, грішний чоловік, я не дуже високо ставлю відділи в праці Покровського, що торкаються України, бо в них дуже багато теорій, предвзяті схеми, під яку підводиться все, що не досліджено ще як треба з наукового боку“.⁶⁴

Своє заключення про Слабченка, як історика талановитого, але з великими хибами в своїй праці, повторює Василенко й у своїй рецензії на Слабченкові „Оптихи по історії права Малоросії XVII. и XVIII. вв.“.⁶⁵ Василенко готовий вітати цю працю Слабченка, бо вона стосується найменш розробленої області. „На жаль, поспішність праці, обмеженість кругу його дослідів і джерел, скоропілість і рішучість висновків“ — такі самі хиби, як і в книзі Слабченка про „Малоруський полк“. Василенко розбирас окремі частини Слабченкової праці й вказує різні „рішенковані й безпідставні“ твердження.

У своїх рецензіях взагалі Василенко з найбільшою увагою ставиться до літератури предмету. Нпр., уже в останній рецензії (з 1927 р.) на працю др. М. Чубатого „Про правне становище церкви в коцманській державі“ Василенко признає, що книжка написана талановито, але при тому залишає, що автор не використав багатьох джерел і літератури, — і то такої важкої, як праці В. Ейтторна, С. Голу-

⁶² Як, шир., „Декабристъ объ Українѣ“ в „Украинской Жизни“, 1912, кн. 3.

⁶³ Записки НТШ, т. 116, ст. 80.

⁶⁴ Записки НТШ, т. 109, ст. 193—196.

бева, І. Лутицького, В. Модзалевського, С. Терновського і ін. Натомість корективна частина в рецензіях Василенка бідіша змістом. Він більш рефериє працю, що корегує виклад і висновки автора.

IV.

Такими ж історіографічними є фактично й більшість Василенкових студій про окремі історичні пам'ятки та про окремих діячів історіографії. Чи ми візьмемо його — легко й досить барвисто написані — нариси про О. Бодянського, О. Левицького, Ів. Каманіна, Б. Кістяківського, Ів. Балінського, М. Семенського — в кожному з них знайдемо багато історіографічного матеріалу. З цих нарисів, що написані або безпосередньо після смерті, або в якусь річницю, пайбільший присвячений О. Бодянському.²³

Про Бодянського, що „хоч і не був істориком, але був глибоким знатцем минулого своєї батьківщини“²⁴ ще перед Василенком писали М. Петров, М. Дашкевич, А. Пипін і М. Сумцов, — але їхні праці, на думку Василенка, не вичерпують заслуги Бодянського в ділі вивчення Малоросії. Не знати, чи тільки це було причиною монографічної праці Василенка про Бодянського. Можливо, що тут гравою ролю й значення Бодянського в житті Лазаревського. Останній, як знаємо, відчуває до Бодянського глибоке признання, і присвятив йому свою першу й естафету друковані праці — книги: „Указатель источниковъ для изученія малороссійскаго края“ і 3-тій том „Описания Старой Малороссії — Приазовской полкъ“.

Свою статтю про Бодянського Василенко написав із нагоди 25-ої річниці смерті Бодянського (в 1902. р.). В ній він докладно висвітлює різносторонню наукову діяльність Бодянського, якому наука давала зміст життя. Тому Василенко зупиняється на біографії Бодянського, використовуючи для цеї й деякі нові матеріали. Перед тим широка публіка знала звичайно Бодянського як славіста, а його великі заслуги для вивчення рідного народу лишалися в тіні. Василенко в своїй монографії показує, що Бодянський ціле своє життя зберігав живі симпатії до своєї батьківщини, до вивчення її побуту й минулого. Ці симпатії керували його літературною, науковою й видавничою діяльністю. Особливо велике значення мала редакційно-видавнича діяльність Бодянського, який видає сто книжок „Чтепій МОИДР.“. Okremо зупиняється Василенко на працях Бодянського для вивчення України, говорить про його відносини з різними українськими діячами, — як М. Максимович, Г. Данилевський, П. Куліш, М. Гоголь і інш., про листування з ними і т. д. В цій докладно написаній праці подав Василенко — своїм звичасм — багато бібліографічних приміток.

Більш-менш такого ж характеру була й — правда, зি�чно ко-

²³ Кіевская Старина, 1903 р., і окреко.

²⁴ Кіевская Старина, 1902, т. 78.

ротша — стаття Василенка про Михайла Івановича Семенського.⁵⁷ Мих. Семенський — брат відомого історика російського селянства — також історик, був редактором-видавцем журналу „Русская Старина“.

Пізніш, уже в останніх роках, з'явилися в академічних виданнях некрологічні нариси Василенка про його сучасників і співробітників: Б. О. Кістяківського, О. І. Левицького, І. М. Каманіна і І. М. Балінського.

Ціла стаття про Б. О. Кістяківського написана досить стримано. Як і в своїх спогадах про Лазаревського, Василенко й тут старається обмежити політично-громадську діяльність Б. Кістяківського й більш зосереджується на його науковій праці. Але з статті виходить, що становище, погляди та роботу Б. Кістяківського Василенко багато в чому поділяє. Здається, що для Василенка Б. Кістяківський у політичних справах був такою ж близькою людиною, як давніш Лазаревський у справах наукових. Василенко допомагав — оськільки пажітас — Кістяківському в справі видань Драгоманова, листувався з ним, коли Кістяківський був за кордоном, разом із ним керував десь у 1905. р. київською групою „Освобожденіє“ і т. ін.

Особливий інтерес у цій статті представляють сторінки, присвячені драгоманівству Б. Кістяківського. Василенко свідчить, що Б. Кістяківський ціле своє життя з глибокою почагою ставився до М. Драгоманова, під значним впливом якого складався в молодих роках сусільний світогляд Кістяківського. Кістяківський багато зробив для видання політичних творів Драгоманова. В передмові до першого тому цього видання його редактори (І. М. Гресь та Б. О. Кістяківський) писали: „Настав час вернути російській літературі загублене нею дорогое майно“.

Василенко згадує й про те, як Б. О. Кістяківський умістив у штутгартському „Освобожденії“ (журнал під редакцією П. Б. Струве) статтю про українське питання за підписом Українець. Приводом до неї послужили напади віденського часопису „Ruthenische Revue“ (пізніше *Ukrainische Rundschau*) на проводирів російського визволенського руху за те, що вони начебто ігнорують українське питання. Напади підхопила піменецька ліберальна газета „Frankfurter Zeitung“. Надаючи велику вагу українському питанню — каже Василенко —, Б. О., за тодішніх умов визволенського руху, дивився на цього як на „частності“, і думав, що „как на частину вопрос“, на українське питання досить звертати уваги. В цій статті Б. О. підкреслює, що історичні обставини з'язали український народ позавжди з великоруським, і обстоював потреби й самостійності української культури⁵⁸.

⁵⁷ „Київська Старина“, 1892, т. 37, ст. 112—115.

⁵⁸ Записки Соціально-Економічного відділу УЛШ, т. I, ст. XXII.

В 1905. р. П. Б. Струве дістав можливість повернутися до Росії, й видання „Освобождення“ припинилося. Б. О. Кістяківський, який давніш багато робив для „Освобождення“, тепер мав перевести його ліквідацію. Цього часу він писав Василенкові, що „Освобождення“ вийде не буде. Останній видання будуть доведені тільки до конца. Кстати, ессе Вашъ (себто Василенкові) че вибудь нужно, то обращайтесь ко мнъ. я исполню Ваше поручение“.

Серед тих справ, що мали бути доведені до кінця, було й видання „Політическихъ сочинений“ М. Н. Драгоманова. Це видання почалося цілком з ініціативи Б. О. Кістяківського. І він же зібрав на цього й гроши. Перший том, що містив у собі „Історическую Польшу и великорусскую демократію“ і „Вольный союз“ — винуватий за редактування Струве. А редакція другого тому, нафскладішого, випала на пасі Б. О. Він для цього перехав до Парижу. Б. О. підібрав статті, встановив їх порядок, поробив пояснюючі примітки і написав величезний параграф життя Драгоманова з оцінкою його ролі й діяльності. В Парижі Б. О. пробував аж доти, поки видання другого тому скінчилося. На жаль — каже Василенко — Б. О. не використав часу й не перевіз усього видання до Россії, а тоді це можна було. Більшість видання залишилася в Парижі й доля його невідома.

Щоб зрозуміти цей жаль Василенка, треба знати, що останній сам дуже високо цінив Драгоманова, як „крупного и глубокого знатока и мыслителя, сочинения которого полезно изучать политическимъ деятелямъ въ Россіи“.⁵⁸ Він сам популяризував політичні погляди Драгоманова, високо ставив у Драгоманова те, що той не бачив ґрунту для державного українського сепаратизму, а буя тільки прихильником політичної автономії України, драгоманівські протести проти панціоналізму і т. інш.

Епіграфом до своєї статті про політичні погляди М. Н. Драгоманова⁵⁹ Василенко поставив вислів Е. Ренана: Щоб бути признаним у майбутньому, треба мати терпіння побуди якийсь час не в моді.

У своїй статті про О. Г. Левицького Василенко подає не тільки біографію Левицького, для чого він використовує листування, а також і огляд наукової праці покійного, де що про тих осіб і установах, з якими був ізвязаний Левицький. Тому цей некролог представляє значний інтерес і для історика другої половини ХІХ. ст. взагалі. Крім того виклад тут у Василенка останні життєві дії, біографія Левицького читається майже як белетристичний твір. Василенко, напр., наводить чимало уривків з листування заручених О. Левицького та Яценківки. Напр., у листі з 28. IX. 1873. р. Левицький пише до своєї нареченої про виступи О. Вересая в Києві: „Треба було бачити, що робилося з цією публікою після співача бандуриста. Вся зала принілась українізувати самим ужасним образом, а найбільше барині, такі барині, котрі до сего часу не сказали й слова

⁵⁸ „Украинская Жизнь“, 1912. кв. 6, ст. 55.

⁵⁹ Там же, ст. 36.

по-українськи; а тепер так стали цокотати по-нашому, що тільки сestавалось дивитись на них та плечами здвигати".⁶¹

З Левицьким Василенко познайомився у Лазаревського. Левицький і Лазаревський були близькими людьми. Ор. Левицький в одному листі до В. О. Яценка називає покійного О. Лазаревського „особисто мені дуже близькою й дорогою людиною“; а Лазаревський у свою чергу признавався в своїй прихильності до Левицького: „Люблю-сь Ореста!“ Цю прихильність поділяв і Василенко. Хоч він не ховався з свідоцтвом, що як по правді казати „з Ореста Івановича була досить така лінива людина“; але при тому підкреслював, що „од золітичної роботи й політичних кіл О. І. Левицький, людина взагалі дуже обережна, завсіди стояв остроронь і за цілісніше своє життя не мав жодного відношення до політичного напрямку в українському національному русі“. З природи людива положила — читаємо далі у Василенка — Ор. Ів. Левицький більш може, ніж хтось і чим потрібно буде, одходив од українського суспільного життя, вийшов із Старої Громади, забороняв членам до себе по-українськи. Але він завсіди заховував у собі вогонь живий і, коли обставини мінялися, він роздмухував цей вогонь і являвся перед нами тим, яким завсіди був у душі — ширим прихильником і робітником на користь широкого культурного розвитку українського народу“.⁶²

Статті Василенка про І. Каманіна та І. Балинського значно коротші, ніж його некрологи про Костяківського та Левицького.

Огляд наукової праці Каманіна в Василенка тут дуже загальний. „Ми не маємо спромоги — заявляє Василенко — оглянути докладно різноманітну наукову діяльність І. М. Каманіна, його висновки, міркування, гіпотези. Зупинимось тільки на головніших його роботах, не входячи в їх критику“.⁶³ Він характеризує Каманіна, як людину з широко розвиненими науковими інтересами, що працювала в галузі історії й археології й історії писемства, й палеографії й архівознавства. Але як наукового робітника Василенко не ставить Каманіна дуже високо. На його думку, Каманін „не прокладав нових шляхів у науці, але раз-у-раз шукав історичної правди“.⁶⁴ „З Каманіна — каже Василенко — не був дослідник у прямому розумінні цього слова, що ставив собі тему, для неї збирав матеріали, критично їх оброблював і на підставі їх робив ті чи інші висновки. Каманін був переважно архівіст. Більшість його праць виникла випадково, як наслідок його студій в архівах. Архівні матеріали, що їх він знаходив при своїх архівних розшуках, підказували йому й теми для праць. Маю не більшість його ширших розміром праць повсталі

⁶¹ „Записки Соціально-Економічного Відділу УАН“, т. I, ст. 119.

⁶² Так же, ст. XCVII.

⁶³ Записки Соціально-Економічного Відділу УАН, т. II—III, ст. 55.

⁶⁴ Так же, ст. 63.

таким чином".⁶⁵ Це робило Каманіна значною мірою залежним від того матеріалу, який він мав під руками і відбивалося на його висновках. Василенко признає значні заслуги Каманіна в історіографії про козаччину. Але, як видавець історичних матеріалів, Каманін — на його думку — не зайняв видатного місця. Даржа, що в Його розпорядженні були такі багацтва, як Центральний Архів, і з нього буда людина дуже начитана й авторитетна в архівних справах. Усеж — каже Василенко — ми не одержали од цього видань, які містили були б у собі першорядні матеріали.

Нарешті в некролозі про І. М. Балинського († 3. V. 1927. р.) Василенко робить огляд життя й наукової праці покійного, і у зв'язку з цим висвітлює деякі моменти. І. Балинський був з 1921. р. членом академічної Комісії для вивчення західньоруського та українського права. За порадою Василенка, він з'осередив свою дослідницьку працю на питанні про „Феодалізм у Польщі, Литві та на Україні“.

Прага.

Симон Наріжний.

МОЄ ЖИТТЯ.

Автобіографічна хронологічна ланка.

11. Міністер Ісповідань і Головноуповноважений. 1920.

1920. V. Усильна праця для організації церковного життя в Україні.

1920. 5. V. Довудця першого полку шволежерів майор Ян Глоговський зайняв Київ.

1920. 6. V. Повернення Армії У. Н. Р. в „Зимового Походу“.

1920. 7 - 8. V. Польська III. армія й українська 6. стрілецька дивізія полк. Безручка зайняли Київ.

1920. 8. V. Урочистий католицький молебень на площі в Кам'янці в приводу взяття Києва. Присутні: ген. Крайовський і Головноуповноважений Огієнко. По молебні, виголошуючи промову, ксьонда сказав: „Ogrę biały już nad Dniem, Kijów wraca do swej Macierzy“. Ген. Крайовський перебив промову. Головноуповноважений покинув урочистість.

1920. 10. V. Другий наказ ч. 104 Міністра Ісповідань про збори по всіх церквах на Український Червоний Хрест.

1920. V. Переїзд Уряду, а також і Міністерства Ісповідань, до Вінниці.

1920. 23. V. Міністер Ісповідань виїхав із Вінниці до Києва організувати там церковне управління.

1920. 24. V. Урочистий в'їзд Симона Петлюри до Києва (з міністрів із Петлюрою був тільки І. Огієнко). Генерал Рида-Смігли вітає Петлюру на дніпрі. Багатотисячні товпи народу по вулицях. Урочисте прийняття в домі Купецького Зібрання.

1920. Травень—червень. Мін. Ісповідань І. Огієнко 10 днів у Києві.

1920. 27. V. Міністер Ісповідань своїм наказом ч. 6 затверджує на посаді Комісара релігійних справ м. Києва ів. С. Приймак-Приймачевського.

⁶⁵ „Къ вопросу о казачествѣ до Б. Хмельницкаго“, 1894; „Очеркъ гетманства Петра Сагайдачнаго“, 1901; „Послѣдніе годы самоуправлія Киева по Магдебургскому праву“ 1898 і т. д.

1920. 27. V. Наказ ч. 7 Міністра Ісповідань про організацію Губерніяльної Церковної Ради в Києві.

1920. 29. V. Призначення членів до Київської Губерніяльної Церковної Ради: прот. о. В. Липківського, прот. о. Н. Шараївського, о. Ю. Жевченка, від Губерніяльного Комісара Київщини — В. Й. Крижанівського, від Всеукраїнської Церковної Ради — Г. К. Лященка.

1920. Червень. Київ. Ректор Київського Українського Державного Університету проф. Г. Г. Павлуцький в імені групи професорів пропонує проф. І. Огієнкові стати Ректором їх Університету. Огієнко відповів, що ця справа тепер передчасна.

1920. Червень. Вінниця. Звільненого з Міністерства Фінансів поета Володимира Самійленка приймає до себе на службу Міністер Ісповідань Огієнко.

1920. Червень. Перевезення з Києва до Кам'янця декількох видатних українських артистів на службу до Державного Театру.

1920. Червень. Вінниця. Доклад Міністра Ісповідань Раді міністрів про свою діяльність в Кам'янці як Головноуповноваженого. Рада слухала докладу з великим зацікавленням. Постановила: Уряду Головноуповноваженого не касувати й далі.

1920. Червень. Новий доклад про це саме Міністра Ісповідань самому През'єр-міністрів В. К. Прокоповичеві. Заява В. Прокоповича, що погляди Уряду й погляди мін. Огієнка на польсько-українські взаємовідношення не в усьому однакові.

1920. Червень. Прохання Головноуповноваженого й Міністра Ісповідань про демісію. Директорія демісії не дала.

1920. Червень. Українські міністерства потроху налагоджують свою працю, але польська влада й надалі заноситься переважно в уряд Головноуповноваженого, чому цей уряд не припинює своєї влади.

1920. 8. VI. Другий наказ Міністерства Ісповідань ч. 193 Подільській Духовній Консисторії „негайно сповістити все Духовенство Подільської Єпархії, що єпископ Пимен звільнений на спокій, а тому розпорядження його в часу звільнення не дійсні“.

1920. 9. VI. Наказ ч. 8 Міністра Ісповідань про організацію Подільської Губерніяльної Церковної Ради з місцем осідку в м. Вінниці.

1920. 9. VI. Розпорядження Міністерства Ісповідань про скликання в м. Вінниці Церковного З'їзду на 4 і 5 липня 1920 р.

1920. 9. VI. Віїзд Українського Уряду з Вінниці до Жмеринки; 15. VI. — в Проскурові; 21. VI. — в Кам'янці.

1920. 15. VI. В Кам'янці-Подільському вийшло ч. 1-е неперіодичного видання: „Вісник Міністерства Ісповідань Української Народної Республіки“.

1920. 23. VI. Наказом Міністра Ісповідань ч. 12 призначається новий склад членів Подільської Єпархіяльної Ради в дні 9. VI. 1920 р., з тимчасовим місцем осідку в м. Кам'янці-Подільському.

1920, кінець червня. До Міністра Ісповідань прибув із Вінниці поет Володимир Самійленко з запитом, чи не слугить він часом у Міністерстві Ісповідань, як про це йде чутка.

1920, початок липня. Обрання проф. Геращенка деканом сільсько-гospодарського факультету. Ректор І. Огієнко доручав йому привести до порядку цілу справу університетського городу.

1920. 2. VII. В Кам'янці-Подільському вийшло ч. 3-те неперіодичного видання: „Вісник Міністерства Ісповідань Української Народної Республіки“.

1920. 2. VII. Затверджено закона про українські Церковні Братства.

1920. 2. VII. Закон про скасування Духовних Консисторій і заведення замість них Церковних Єпархіяльних Рад.

1920. 4. VII. Видача атtestатів вріности першому випускові Української Університетської Гімназії для дорослих.

1920, початок липня. Під натиском більшовиків Армія відступає на захід. Усі знову готуються до евакуації.

1920. 8. VII. До Головноуповноваженого прибув римо-католицький єпископ Подільський Маньковський та кс. Носалевський і пода-

рував Кам.-Под. Держ. Укр. Університетові цікву збірку латинських стародруків та старинних портретів.

1920. 8. VII. О год. 12-ї до Головноуповноваженого прибув *Naczelnik Okręgu Podolskiego Bolesław Kraczkiewicz* в двома своїми помічниками й урочисто заявив, що передає владу над Кам'янцем і Поділлям до рук Міністра Огієнка. На заявлення Міністра Огієнка, що тепер є вже Український Уряд із Міністрами, відповів, що він того не знає.

1920. 8. VII. Цивільна польська влада покинула Кам'янець-Подільський.

1920. 8-11. VII. Людність Кам'янця-Подільського й околиць зносить свої книжки до Бібліотеки Державного Університету. Наказ Ректора Університету І. Огієнка приймати книжки як дарунки, а не на переховання.

ВЕЛЬМОЖНА ПАНІ КОЧУБЕЙХА.

Історична родинна драма на чотири дії.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

Кочубеїв покій у Батурині.

Кочубеїха (стоїть край вікна й пожадливим поглядом дивиться в сад, осяяний крізь ворухливе листя мерехтливим промінням передвечірнього липневого сонця; вона бачить, як поуз вікно вряди-годи пересовується скди та туди тінь вартового, але не звертає на нього жодної уваги: очі її намагаються проглянути верховіття й проникнути хоч у небесну далечінню).

Дівчина (намагаючися згасити на устах жартливу усмішку, викликану кимсь, що приявний десь поблизу, з'являється на дверях: побачивши, що пані стоїть до неї спиною, вона обертається назад, задерикувато киває комусь головою, беззвучно чміхає в долоні, знов гасить на виду усмішку, вдає поважну, входить у покій і, вражена, стає перед столом, де стоїть обід).

Ой, лелечко!.. Вельможна пані знов
До іжі і не доторкнулись!.. Може б
Я підогріла?

Кочубеїха (повертається, кидас на неї безучасний погляд, уся заглиблена в свої тяжкі думи).

Вартовий отой
Попід вікном... все ходить... то один
То другий... день за днем і ніч за ніччю...
Четвертий місяць вже...

Дівчина.

Та той, що там,
В саду, хоч наш... козак, а цей-ось в сінях —
Москаль смердючий... Тільки й чуєш: „девка“,
„Чаво“... Нахаба жлятий і причепа!..
То підогріти вам, вельможна пані?

Кочубеїха. Щó підогріти?.. А... це... Прибери, —
Не іс'ється щось... Гукну, коли захбчу...
Де нянька?

Дівчина (*прибирає зо столу посуд і хліб*).
Де ж їм бути? — в себе десь.

Кочубеїха. Поклич до мене!

Дівчина (*виходячи*): Зáраз я покличу...

Кочубеїха (*в задуміходить по покою, але, почувши здалеко передпокою вривчасте, придушене верещанняй лайку, зупиняється, наслухаючи*).
Мазепина надія й охорона...

Який сам пан, такі його і слуги...

Доколі. Господи?.. (*Знову поринає в задуму й тихенькими кроками міряє покій*).

Нянька (*входить*). Ти знбу, Любко,
Не їла й крихти, — не годиться так...

Кочубеїха. Четвертий місяць, няню... Й за поріг

Із дому вийти непускають... Боже,
Невже, щоб із Ахтирки до Москви
Цістатися, зробити діло там
І знов назад вернутися, то мало
Часу такого?.. Та ж за час оцей
Гетьманів всіх, якщо вони є й ще десь,
Крім нас, по десять крат булб вже можна б
Попісти чи голози відтяті
Зрадливим, — чом же дляться довго так?..

Нянька (*докірливо хитає головою*).
Ти все про теє сáме.

Кочубеїха. Паки й паки...
І день і нік одно лиш думка ця
Мені спокою не дає.

Нянька. Це гріх.
Великий гріх... Молитись треба, Любко.

Кочубеїха. Я і молюсь... Коли б із молитв
Моїх Господь послухав хоч едину,
Давно б Мазелі вже не животіти.
А то... Скажи, не чула часом ти,
Щó діється за стінами цими?..
Мазела де?

Нянька. Не більш за тебе знаю
І я: ні нас пікуди, ні до нас
Нікого непускають, — знаєш ти
Це добре. Ми відрізані од світу,
І тільки вартові мимбхіть нам
Нагадують, що є ще інший світ
І люди.

Кочубеїха. Чом же не спитаєш ти
Котрогось із...

Нянька. Питала я не раз
Не одного з них — в москалів і в наших —
Про те, що діється у місті...

Кочубеїха. Ну?
Що ж вартові?

Нянька. Мов у стіни питала,
Немов заціпило усім!

Кочубеїха (*осяяна наглою думкою*): Страйвай!..
Поклич сюди Оксану, няню.

Нянька. Зараз...
Це правда: з дівкою ті вартові
Жартують часто, — отже, не без того,
Щоб і пробіжнувся який. (*Виходить*).

Кочубеїха (*опускається в крісло, застогнавши*): О, Боже!..
Полові як спливав час... І день
І ніч — не десь і ніч, а вороги, —
Навпереміну душу рвуть, мordують.
А скільки ще іх буде... скільки ще!..
Єдиний відає про це Господь...
Вже й сил нема тягти оце чекання,
Хробак зневір'я в сердце заповзає,
А ворог десь собі глузувє з меце...

Дівчина (*входить, здивована; за нею — нянька*).
Мене ви кликали, вельможна пані?..

Кочубеїха (*пройшовши покоем*):
Так, кликала... Ти з вартовим отим
Не розмовляла часом?

Дівчина (*зляконо*): Я?.. Він сам,
Вельможна пані, зачіпа мене,
Осою в рівні ліз...

Кочубеїха (*жестом зупиняє її*). Я тебе
Питаю: не казав тобі москаль той
Чуток якихось з міста?.. Не хвалився
Він часом, де тепер ясновельможний?

Дівчина (*зрозумівши бреші, в чіх річ, говорить сміливіше*):
Та де там не хвалився! Як розпустить
Свою він губу — тільки слухай: бреше —
Мов на воді весняний меле.

Кочубеїха. Що ж
Розказує він?

Спиридон Черкасenko.

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ.

Д-р Іван Огієнко: *Розмежування пам'яток українських від білоруських*. Жовква, 1934 (1936), стор. 32. 8°.

Білорусами, так дуже близьким для нас народом, близьким і походженням і своєю долею, мало в нас займалися. Крім брошурок проф. І. Свенціцького й Д. Дорошенка та кількох принагідних статтів у часописах, нема в нас про них нічого. А варт ними зацікавитись, тим більш, що в останніх часах білоруси дають про себе знати. Починає розвиватися їх наука, появляються праці на тему білоруської мови й літератури. І тут саме бачимо дивне явище: білоруські вчені враховують до пам'яток своєї мови й літератури майже всі наші пам'ятки від XIV-го до половини XVII-го століття (між ними твори І. Вишеньского), а з попередніх століть теж багато, між іншими й наше безсмертне „Слово о полку Ігореві“.

Цій саме справі присвятив проф. Огієнко свою цікаву розвідку, щоб знайти певні критерії для розмежування українських пам'яток від білоруських. Насамперед автор відмітив псевдонаукову велику працю (750 сто.) білоруса Ластовського, видану в Ковні, що заанектував переважну частину українських пам'яток і творів для білоруського народу, далі обмірковував справу литовських княжих державних канцелярій і створення спільної літературної „руської“ мови, газначуючи, що несправедливо призначається звичайно перевагу білорусів у цих канцеляріях і бачиться тільки білоруські ознаки в актах із цих часів. Автор бачить зовсім слухно дві причини затемнення українсько-білоруських відносин, а саме змішування *ѣ* і *і* — *ѣ*, що вважаються звичайно за певні ознаки білоруської мови, хоч можуть іх мати північно-й західноукраїнські пам'ятки. Росіяни в XVIII—XIX-м століттях постійно плутали білорусів з українцями, бо обидва ці народи були ім чужі, неарозумілі й ворожі. Аж у другій половині XIX-го віку починають головно українські вчені докладніше розрізняти білоруську й українську мову в ан'изку з потребою скласти списку пам'яток своєї мови.

Найвидатніший дослідник білоруської мови й культури Є. Карський користувався неточною методою, й він перший анектував для білорусів багато українських пам'яток. Проф. Тимченко в Історичному Словнику української мови тримався тільки територіального критерія, цебто брав на увагу тільки твори, що писані чи друковані на українській національній території. Проф. Огієнко встановлює наукову систему в цій заплутаній справі, й бере на увагу: I. ознаки національно територіальні й II. ознаки діялектичні, а на стор. 25-й подає підсумки своїх дослідів: національність твору має спиратися на національності автора й мові твору, а географічний принцип не рішав остаточно про національну приналежність пам'ятки. Анонімові твори з діялектично невиразною мовою зараховуються до національності землі, де вони писані, а такі самі твори, що іх місце походження невідоме, в тимчасово спільні і білорусам і українцям.

У VI. розділі автор розглядає мовний принцип, і приходить до висновку, що не лексика й не морфологія, але головно фонетика має при розмежуванні пам'яток білоруських від українських вирішну роль (стор. 28, висновки), при чому поплутання *ѣ* і *і* — це певна мовна ознака українських пам'яток, а далі наголос, форма літер і ін. Свою працю закінчує автор критикою ненаукових метод білоруського вченого Ластовського.

Праця проф. Огієнка дуже цікава й оригінальна, виявляє точну й бистру аналізу давніх пам'яток і творів. Автор дуже основно й вичерпно використовує наукову літературу даного питання, спокійно й речево збиває закиди чи доводи противників, і дуже бистро відмічує навіть дрібні явища з ділянки мови, чи літератури, історії, чи палеографії, які мають значення для підтвердження його тез. Дослід

ник обережно висловлює свої думки, вказує на прогалини в нашій науковій літературі й намічує, що треба в нас негайно зробити для вирішення такого важливого питання. З праці автора видно його до-кладне обзнайомлення з історією української літературної мови XIV—XVIII. століття, а головним чином віку XVI., що про його мову видав він у 1930 р. дуже вичерпну й цінну працю п. н.: „Українська літературна мова XVI. століття“ (розслід Крехівського Апостола).

Д-р Євген Грицак.

Олександер Мицюк: Нариси з соціально-господарської історії б. Угорської, північно-Закарпатської Русі. Том 1: до другої четвертини XVI-го віку. З 13 малюнками. Стор. X+246; 24×16 см. Накладом автора. Ужгород, р. 1936.

Закарпаття, — край, заселений українським народом. — ще й досі мало відоме укр. інському загалові й українській науці. Перед світовою війною 1914 р. досліджували його українські вчені головно з боку етнографічного й мовознавчого. Праць ж історичних про цей край взагалі мало, та й стосуються вони переважно до закарпатської Церкви й загально політичних подій б. Мадярської держави. Що ж до історії суспільно-господарських відносин, народу, можна сказати, не було покищо нічого зроблено — писав дослідник Закарпаття, російський історик А. Л. Петров.¹ Власне над історією суспільно-господарського життя українського народу, що живе від Попраду до Тиси, працював вже віддавна український соціал-економіст Ол. Мицюк, проф. українського університету в Празі. Як результат його праці вийшов недавно перший том згаданих „Нарисів“.

В цій об'ємистій книзі розгортає автор картину соціально-господарського життя українського народу за Карпатами від початків історії краю й далі за доби середньовіччя, до другої четвертини XVI-го віку. Автор широко трактує про кожну народність, що заселявала тоді Закарпаття; детально досліджена колонізація німецька, волоська, мадярська, а також роль цих народностей у суспільно-господарському житті краю. На цьому широкому тлі всебічно представлена немилосердна суспільно-господарська історія українців в бувшій Угорській державі.

Причини сучасного соціального лиха, сучасна суспільна структура Закарпаття має глибоке коріння й у далекій минувшині. Чому українець на південних схилах Карпат і коло них став тільки пастухом, дроворубом та робітником, чому закарпатські міста національно чужі, — ці питання широко порушенні й висвітлені в книзі проф. Мицюка. Із 47-ми її розділів згадувамо такі: Ширення мадярської державності на землі, заселені українською людністю. Роздарування земель. Розвиток феодалізму. Дотатарське розселення української людності й післятатарський її колонізаційний приплив. Шляхта й селянство. Поділ сільської людності за ступенем волі. Системи сільського й лісового господарства. Міста. Вимір часу. Обмін. Гроши. Стан кредиту.

У праці проф. Мицюка використана величезна література, переджерельний матеріял, спеціальні дослідження авторові та його співробітників.

Хоч на деякі теми з суспільно-господарської історії Закарпаття їснують уривкові чужомовні праці, та дотепер книга проф. Мицюка являється одинокою публікацією через свою наукову якість, повноту та всебічність. Розрахована вона на чотири томи. Перший вийшов із друку, другий виготовлений — чекає видавця, для останніх двох призбирало багато матеріалу.

Останній, четвертий том має бути про сучасний стан соціально-господарського життя Закарпаття, Пряшівщини й Закарпатської України.

¹ А. Л. Петров: „Докторская рѣчь 1912 г.“ „Наук. Збірник“ Просвіти в Ужгороді, 1934 р. стор. 12.

Частина розпочатої капітальної праці вже виконана, — зроблено значне придбання для української економічно-історичної науки; буде воно більшим, коли після першого тому появляться другом наступні. На жаль, видавничі обставини на Закарпатті особливо несприятливі через обмежене коло читачів. Для справи видання наступних томів в праці проф. Мицюка було б корисним, щоб перший том найшов дорогу до загально-української громади читачів. Книга написана легко. Не тільки спеціалістам, а й кожному українському інтелігентові буде цікаво довідатись про край, де майже тисячу літ терпить український народ, зрошув своїм потом гори й долини, надаючи їм свою українську печатку всупереч давнім колонізаційним хвилям інших народів.

Інж. Микола Кушніренко.

„Науковий Збірник т-ва „Просвіта“ в Ужгородѣ за 1935 рѣк“, стор. 231, 8°. — Перед нами вже XI-й том тих „Збірників“. Складається з п'яти праць трьох авторів. Каноник Василь Гаджега подав першою працею про „Папську буллу о переложенню осідка греко-кат. Мукачівської Епархії з Мукачева до Ужгорода“, — праця мав місцеве значення з історії церкви. Друга його праця носить заголовок: „Додатки до історії русинов и руських церквей в быв. жупі Землинській“. Вона зайняла у „Збірнику“ 165 стор. Уявляє з себе тільки переклад із латини протоколів „визити“ еп. М. Ольшовського, відбутої по параходах на приказ Марії Терезії в половині XVIII-го ст. Вихід з протоколів міститься матеріал не тільки з історії церкви та єпархії, але також і з історії господарської й навіть соціальної. Під оглядом господарським тут зустрічаємо й пережитки давньої „десятини“, й давніх способів винагороди духовенства за виповнені треби, й сучасні визитації матеріальні стосунки межи духовенством і земельним панством з одного боку, та парохіянами з другого. З останніх бачимо зародки аренди, і церковної та „батьківської“ (священичої) земельної власності, в час, коли земельна зверхність належала тільки упривілейованим станам: шляхетству та неуніяцькому духовенству. Багато розпорощено тут поодиноких вказівок про одиниці вимірю площ, збіжжя, водяникуватих речовин тощо; також про грошові одиниці, як маріяни, дукат, імперіял. Є дані про кредитування церквою парохіян, про переход деяких земельних площ на заповітах на церкви і т. ін. В соціальнім відношенні цікавим є різне положення духовенства супроти земельних зверхників, — від кріпацького й до вільного; ьарті уваги й зарідки патронатів над церквами. Не можемо тут уділяти більше місця вказівкам на цікавіші уривки з протоколів, — іх студіюватимуть спеціалісти поодиноких галузей науки. На адресу автора, заслуженого місцевого історика старшої генерації, можемо сказати насамперед, що його пояснення не завжди точні. Напр.: віко не = корцю (ст. 45), а натомісъ: 1 коблак = 2 корцямъ = 4 вікамъ; імперіял у однім місці „дукат австро-німецький“, у другім той же автор пояснює, що то дукат „австро-нідерландський“ (ст. 61); 4 прути в автора становлять четвертину дільща (наділа), а не все так бувало, а тим більш у „батьківських“ дільсях; спеціально не є вдалими переклади там, де треба передати правничі відтінки відношення до землі, як от власність, володіння, аренда, — за тим має б спеціально приглянути редакція. А взагалі переклад місцями таєм неясний, що виглядає таке речення ніби якийсь ребус, що його незавжди можна докладно зрозуміти, напр.: „Церков мав флор. 24 виложенъ жаданія“ (ст. 138). Автор дуже трудолюбний, багато прислужився до вивчення головно церковних питань краю і, не дивлячись на престарілій вік, продовжує працювати. Але за життя його добре було б усі ідеї місця з його писань відбрати й авторизовано подати в „Н. З.“ в перекладі на зрозумілу мову. Бо редакції власне ті „Збірники“ не мають, хоч значиться чотирі редактори.

Другий автор, Іван Панькевич, у першій роботі тут займається „питанням про класифікацію південно-карпатських говорів межи Ляторицею й Боржавою“. Само собою, що мова йде про „українські“ говори, але то за місцевими цензурними умовинами — нецен-

зурне слово. В статті другій займається „походженням роду Олександра Духновича“. Треба знати, що в тутешніх москофілів добрим тоном виводити свою генеалогію від якихсь російських дворян чи бояр, і Духновичу приписується, що він походив від капітана князя Черкаського, служилого чоловіка царя Петра. Смішино, але факт! Паньковичу вдається встановити, що Духнович походить із роду волинської дрібної шляхти, тобто української шляхти XVII-о ст. Закінчуючи з цими працями шан. автора, не можемо не зазначити тут іронії долі: він є автор отого чудернацького правопису для закарпатських українців, яким ми навели заголовок рецензії й деякі витяги з праць Гаджеги. Сам же пише й друкує свої праці загальноукраїнським правописом... Це знак того, що з тим правописним архаїзмом час би вже й на Закарпатті закінчить.

Остання праця чеською мовою Fr. Gabrieľ'a: „Рohyb obyvatelstva v bývalé užské župě v první polovici 18. století“. В ній показано на основі джерельного матеріалу ужгородського жупного архіву, як міграція людності не вщухала й по Сукмарському мирові (1711 р.), яким закінчилася доба мадярсько-магнатських повстань. Цінна розвідка.

В цілому „Збірник“ дає нові матеріали для вивчення краю. Кидаеться в очі, що його сторінки заповнюються тільки трьома авторами, — що нових сил, сил молодих, не прибавляється. „Живо велике, а робітників мало“! Їх треба виховувати.

Проф. Ол. Міцюк.

Хроніка наукового й культурно-освітнього українського життя.

† Академік Н. Перетц (1870—1936). Преса принесла сумну звістку що на засланні в Казані, далеко від свого улюбленаого Києва та Петрограда, помер великий російський й український учений, академік Володимир Миколаевич Перетц. Людина глибокого й широкого знання, академік в. Перетц позоставив по собі величезну наукову спадщину. Кохався в досконалій методології наукової праці й особливу увагу присвячував вихованню своїх учнів. Так, з його школи вийшли вчені: В. Адріянова (дружина академіка), С. Акимович, А. Багрій, С. Балухатий, А. Баранників, Л. Білецький, Є. Бражників, С. Бугославський, А. Буршина, Н. Величківський, С. Гаевський, А. Грушевський, Н. Гудзій, М. Драй-Хара, І. Єрофеїв, А. Імшенецька, М. Калинович, К. Копержинський, Б. Ларин, Б. Майджос, В. Маслів, С. Маслів, А. Мирський, А. Назаренський, Є. Невірова, С. Невірів, Б. Нейман, І. Огієнко, М. Оппоків, В. Отроківський, Ю. Потилиця, Д. Ревуцький, Є. Рихлік, С. Савченко, Ф. Сушицький, А. Сичевська, Є. Тимченко, А. Требин, П. Филипович, С. Чебан, С. Шевченко, Є. Шуляк, С. Щеглова і ін. Бувши довший час (1903—1914) професором російської літератури й мови в київському університеті, систематично й відкрито зашплюював своїм учням любов до українських дослідів, і це він перший поставив у широкому маштабі українську наукову працю в Києві. Людина світлих ліберальних і демократичних поглядів, завжди був у неласці російського уряду, чому й мав тільки наукову кар'єру (на неї російський уряд автчайно більшого впливу мати не міг). Як професор, був суворий і вимагальний, що й відбилося в характері наукової праці — на всіх його учнях. Для досліду історії української літератури зробив надзвичайно багато, а головне — виховав собі довгу низку наукових заступників у цій ділянці. Минулого року ніби за „контрреволюцію“, був засланий до Казані, де й помер. Біографію В. Переца подано в кн. 2-їй „Нашої Культури“ на ст. 123—124 за 1935 р. Вічна пам'ять незабутньому вчителеві!

Сучасна культура Радянської України. Іван Зіньківський, що в 15-ій книзі „Нашої Культури“ цікаво розповів про „Київ сьогодні“.

у серпні цього року знов побував в Україні, а саме: в Києві, Харкові, Дніпропетровську та в Одесі. В наступній, 19-ій книжці „Нашої Культури“ появиться його опис цієї подорожі під назвою: „Сучасна культура Радянської України“.

Передрук із „Нашої Культури“. Статтю Івана Зіньківського „Київ сьогодні“ передрукував чернівецький „Час“ у червневих числах.

П'ятий Собор Української Православної Церкви З учених Держав Америки ухвалює: „В ниніших часах наша Українська Автокефальна Православна Церква в Україні розбита сучасною там окупантами безбожною московською владою; однаке, це не повинно бути підставою, щоб наша Церква Злучених Держав Америки шукала собі опіки й пілтимки під омофором якоїбудь іншої Церкви, бо такі шукання можуть послідовно й непомітно довести нашу Церкву до узaleження й утрати автокефалії“. Собор далі постановляє: „Українська Православна Церква Злучених Держав Америки, як частина Української Автокефальної Православної Церкви, частина, яка має змогу вільно рядити своїм життям, присвячує всі свої сили для скріплення в житті Церкви й дальншого розвитку принципів автокефалії нашої Церкви, що лягли в основу життя цілої Української Автокефальної Православної Церкви постановою Першого Всеукраїнського Православного Церковного Собору у Києві, в Святій Софії, 1921 року. 6. Українська Православна Церква Злучених Держав Америки не може лічитися з „Українською Православною Церквою Північної Америки“, як церковною організацією в цілому, доки вона перебуває під чужою для Української Православної Церкви і її народу владою. 7. П'ятий Собор Української Православної Церкви Злучених Держав Америки приймає, що наша Церква в дочерній єдності з цілою Українською Автокефальною Православною Церквою в Україні є єдина національна Церква нашого народу. Ми, віруючі Української Православної Церкви Злучених Держав Америки, в Божій волі є діти Української Нації й її Церкви. Доля Нації й її Церкви повинні бути близькі серцю всіх вірних дітей Української Нації-Церкви. Ця доля дана їм Божим Превидінням“. 1936 р.

Український Соціологічний Інститут у Празі. Дня 30-го квітня відбулося Річне Засідання Наукової Ради — та річні Загальні Збори Кураторії Українського Соціологічного Інституту у Празі. Перед заслуханням звітів складено привіта С. Ф. Русовій з нагоди 80-х років життя. В імені Наукової Ради привітав Ювілятку директор Інституту проф. Л. Білецький, подавши ухвалу Дирекції про обрання її почесним членом Інституту, що всі присутні зустріли однодушними оплескамі. Голова Кураторії подав звіт із діяльності Кураторії за минулій рік та фінансовий стан Інституту на 1. I. 1936. Із звіту видно, що в минулому році Кураторія мала в своєму складі 47 членів (Ч.С.Р., Франція, Сполучені Держави Америки, Бразилія і т. ін.).

Про наукову діяльність від Дирекції Інституту подав звіт Аркадій Животко. За звітний час відбулося 25 засідань, з яких: Наукової Ради — 2, Дирекції — 3, чергових наукових засідань Інституту — 20. На чергових наукових засіданнях відбулися виклади з 1) Соціології й політики — 5, 2) Соц.-екон. — 7, 3) Суспільних рухів на українських землях — 2, 4) Літератури — 2, 5) Педагогики — 2 і 6) Народознавства (слов'янознавства) — 1; а саме такі: Д-р П. Богачук: „Нове про Шевченка“. Проф. Н. Григорій: „Причини сучасного міжнародного напруження“, „Міжнародня складка сил“, „Українська національна вдача“. Інж. Н. Гнатюк: „Причини до теорії нації“. Д-р Т. Гриб: „Індустріалізація, як чинник визвольних змагань колоніальних народів СССР“. Аркадій Животко: „Мих. Драгоманів і початки української соціалістичної преси“, „Мовна боротьба й преса на Півкарпатській Русі“. Ст. Нагорна: „Радіо в педагогіці“. Доц. Г. Омельченко: „Друковане слово, як чинник визволення Болгарії“. Проф. І. Палявода: „Сучасні педагогичні течії“. Проф. Т. Пасішник: „Світовий педагогічний з'їзд в Оксфорді“. В. Петрів: „Соціологічні підстави поступу сучасної мілі-

таризації мас". Д-р Г. Сіманц: „Колективізм і соціалізм із становища соц.-економічного", „Гроші за капіталізму й соціалізму". Інж. М. Скідан: „Стахановщина", „Господарський план ССРС на 1936 р. і місце в ньому України", „Організаційна структура колгоспів і Радгоспів". Ол. Чернова: „Соціальні та національні мотиви творчості Б. Антоненка-Давидовича". Проф. А. Шрамченко: „Соціальна функція грошей в часі беаробіття і крізи". — Дня 22. ХІ. відбулося засідання наукової Ради пам'яти М. Шаповала: 1) Вступне слово — проф. А. Шрамченко, 2) промова Т. Монюка: „Пам'яті М. Шаповалу".

Пересічна кількість відвідувачів за рік буда — 19, з них на членів Інституту та наук. співробітників припадало — 11, на гостей — 8. Крім викладів і праці в Інституті, члени Інституту брали активну участь своїми викладами в різних інших установах чи організаціях: Істор.-Філологічне Товариство: проф. А. Білецький, д-р П. Богацький. Тов. Прихильників книги: д-р П. Богацький, д-р В. Січинський. Тов. Укр. Письменників і журналістів: д-р П. Богацький, Арк. Животко, доц. Г. Омельченко, О. Чернова та інш. Тов. Укр. Інженерів: інж. М. Скідан. Правниче Товариство: проф. А. Шрамченко. Товариство „Просвіта" П. Р.: О. Чернова, проф. А. Шрамченко та інш. Болгарсько-Українське Товариство в Софії: доц. Г. Омельченко.

Минулого року члени та наукові співробітники працювали над такими темами, про що складали свої звіти Дирекції Інституту: Проф. А. Білецький: „Мова Руської Правди", „Руська Правда" — стилістична інтерпеляція. д-р П. Богацький: „Двадцять років української літератури". Проф. Н. Григорій: „Міжнародні стосунки й Україна". Аркадій Животко: „Історично-монограф. огляд часопису „Основа" — 1861 - 2 р.р.". Українська поступова журналістика 1880 — 1890 р.р.", „До Історії Української Партиї Соціалістів-Революціонерів (УПСР)". інж. М. Скідан працював над „питаннями господарсько-політичного становища сов. України". д-р В. Січинський: „Істоія промислового мистецтва" та „Історія українського граверства". К. Станіславський: „Націонал-соціалізм Гітлера". доц. Г. Омельченко: „Карель Гинск Маха і його творчість". М. Омельченкова: „Українська, чеська, сербська, словінська, хорватська та болгарська жіноча література". „Жіноча слов'янська преса". Ол. Чернова: „Студії над українською літературою в Сповітах". Проф. А. Шрамченко: „Темпи розвитку індустриалізації в світовому господарстві", „Сільське господарство на українських землях за даними сільсько-господарськими статистики".

Виданням Інституту вийшли: 1) М. Шаповал: „Суспільна будова" і 2) проф. Н. Григорій: „Державознавство".

Члени та наукові співробітники Інституту минулого року публікували свої праці в таких часописах: „Sociologická Revue" (Арк. Животко), „Наша Культура" (проф. А. Білецький, Арк. Животко, О. Чернова, С. Черкасенко), „Життя і Знання" (д-р В. Січинський), „Літопись Червоної Калини" (д-р В. Січинський), „Pamatky Archeologicke" (д-р В. Січинський), „Slovanský Přehled" (Арк. Животко), „Народня Роля" (проф. Н. Григорій), „Трудова Україна" (Арк. Животко, інж. М. Скідан, проф. Н. Григорій та ін.).

По заслуханні звітів відбулися вибори до Дирекції Інституту та до Президії Кураторії. До Дирекції обрано: Проф. А. Білецького, д-ра П. Богацького, проф. Н. Григорія і проф. А. Шрамченка. До Президії Кураторії: д-ра П. Богацького, Аркадія Животка, проф. Н. Григорія, проф. С. Русову і проф. Ф. Швеця. Президентом Наукової Ради й надалі залишається проф. О. Ейхельман. А. Ж. к. о.